

А. МАНСУРОВ, Д. КАРИМОВА

МУЗЫКА

5-класс үчүн окуу китеbi

Кайра иштелген 3-басылышы

*Өзбекстан Республикасынын Элге билим берүү
министрлиги тарабынан басууга сунушталган*

Гафур Гулам атындагы басма-полиграфиялык
чыгармачылык үйү
Ташкент – 2020

УҮК 372.878(075)

КБК 85.31

М 24

“Өзбекстан Республикасынын 2002-жылдагы окуу китечтери
конкурсунда сыйлыкка татыктуу болгон”.

Р е ц е н з е н т т е р :

Ш. ЁРМАТОВ – “Булбулча” балдар хорунун көркөм жетекчиси, Өзбекстан эл артисти, профессор;

А. УТАЕВ – Өзбекстан мамлекеттик Консерваториясынын алдындагы таланттуу балдар академиялык лицейинин дирижёрлук предметинин улук окутуучусу;

Ф. ФАЙЗИЕВА – Ташкент шаары, Учтепа районундагы 4-жалпы орто билим берүүчү мектептин “Музика маданияты” предметинин мугалими;

Г. МУСАЕВА – Өзбекконцерт мамлекеттик мекемесинин Улуттук бий жана хореография искусствоосун өнүктүрүү бөлүмүнүн башчысы.

Э к с п е р т т е р :

Ш. ХАКИМОВА – Ташкент шаары, Чиланзар районундагы 281-мектептин музика маданияты предметинин мугалими.

В. ГАППАРОВА – Ташкент шаары, Учтепа районундагы 203-мектептин музика маданияты предметинин мугалими

Колуңардагы “Музика” окуу китеби Республикабыздын жалпы орто билим берүүчү мектептеринин 5-класс окуучулары үчүн Билим берүүнү мамлекеттик стандарты негизинде жаратылган. Андан орун алган теориялык жана практикалык материалдар, күү жана ырлар окуучуларды музика искусствоосунун кээ бир жанрлары менен жакындан тааныштырат. Аларды улуттук сыймык жана патриоттуулук сезимдери негизинде тарбиялайт.

А. Мансуров, Д. Каримова.

Музика: 5-класс үчүн окуу китеби. Кайра иштелген. 3-басылышы.
– Т.: Гафур Гулам атындагы басма-полиграфиялык чыгармачылык үйү, 2020. – 96 б.

*Республикалык максаттуу китеп фондунун каражаттары
эсебинен басылды.*

УҮК 372.878(075)
КБК 85.31

© А. Мансуров, Д. Каримова.

© Г. Гулам атындагы басма-полиграфия-
лык чыгармачылык үйү, 2020

ISBN 978-9943-6113-3-7

СӨЗ БАШЫ

Урматтуу окуучулар! 5-клас “Музыка” окуу китебиндеги темалар аркылуу сiler оркестрдин курамына кирүүчү өзбек жана Европа аспаптары, композиторлордун күү жана ырлары, бий искуствосу, түрдүү жанрлардагы дүйнөлүк музыка маданиятынын берметтери тууралуу маалыматтарга ээ болосуңар.

Өзбекстаныбызда чоң жаратуучулук иштери иш жүзүнө ашырылууда. Айрыкча, билим берүү, спорт, искуство жаатындагы өзгөрүүлөр буга анык мисал боло алат. Өлкөбүзгө арналып жаратылган жаңы чыгармалар, күү жана ырлар бүткүл дүйнө бойлоп канат жайып жаңырууда. Жаңы-жаңы чыгармалар сiler жаштарды, элибиздин жаңы муунун көз карандысыз рухунда тарбиялоодо кызмат кылууда. Колуңардагы окуу китеbi да Мекен сезимин жан-дилиңерге синдирип, музыка жөнүндөгү билимиңерди дагида ашырууга кызмат кылат деп ишенебиз.

Авторлор

... Музыка адамды сыйкырлайт, кайраттандырат, мээримдүүлүккө, сүйүгө, таттуу үмүттөргө үндөйт, жаман жолдон кайтарат, ойлонот, ыйлатат, күлдүрөт.

... Музыка – адамдын турмушуна көмөктөш, камкор.

... Музыка – бизди адамгерчиликке чакыруучу үн.

... Музыканы – жарыкка, жанып турган чырактарга окшотуу мүмкүн.

Аваз Мансуров

Шарттуу белгилер:

?! – Суроо жана тапшырмалар;

 – Класс фонотекасынан
үлгү уккула;

 – Музыка сабаты;

 – QR kod.

I ЧЕЙРЕК

ОРКЕСТРЛЕР ЖӨНҮНДӨ

1-2-сабактар. ОРКЕСТРЛЕР. ӨЗБЕК ЭЛ АСПАПТАРЫ ОРКЕСТРИ ЖАНА АНЫН ҮЙЛӨМӨ АСПАПТАР ТОБУ

Оркестр – түрдүү аспапта аткаруучулардын топторунан түзүлгөн чоң жамаат (коллектив) болуп, көрсөтүлгөн курам (состав) үчүн жаратылган музыкалық чыгарманы аткарат. Бардыгыбыз билген киши ансамблдерден айырмасы, аларда жеке аткаруучулардын саны көп болуп, бир нече топтон түзүлөт. Оркестрлер аспаптардын курамдык түзүлүшүнө карата түрдүүчө болот.

Симфониялык оркестр, үйлөмө аспаптар оркестри, кылдуу аспаптар оркестри, эстрадалык оркестр, өзбек эл аспаптары оркестри мына ушулардан.

Бардык элдердин да өз аспаптарынан түзүлгөн оркестри болушун айтып өтүү керек. Санап өтүлгөн оркестрлерден тышкары курамы азайтылган **камералык** (кичи) оркестрлер да учурал турат.

Узак доорлордон бери әлибиздин арасында кенири таралган инструменттерибизден 1936-жылы биринчи эл аспаптары оркестри түзүлгөн. Аспаптарыбыздан кээ бирлери темперация кылышып (башкача айтканда, бирдей ойногонго жакындаштырылып), чоң-кичине түрлөрү иштеп чыгылды. Буларга чоң-кичине най, чоң-кичине гижжактар, чаңг, рубабдар, дутарларды киргизүү мүмкүн.

Мындай оркестр үчүн Өзбекстандын композиторлору жаңы чыгармаларды жаратышты, элдик күүлөрдү кайта иштешти, дүйнөлүк классикалык композиторлордун чыгармаларын ылайыкташтырышты.

Өзбек әл аспаптар оркестри 5 топтон түзүлүп, бириңчиси үйлөмө аспаптар тобу. Үйлөмө аспаптар тобуна – найлар, кичине най, кошнайлар, сурнайлар, кези келгенде кернейлер да киргизилет.

Класс фонотекасынан “Өзбек әл аспаптары оркестринин” аткаруусунда Сайфи Жалилдин “Qalbimda” жана Фархад Алимовдун “Ohista” күүлөрүн уккула.

**ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
МАМЛЕКЕТТИК ГИМНИ**

Сөзү *Абдулла Ариповдуку*

Салтанаттуу

f

1. Ser- qu - yosh, hur o'l - kam, el-

ff

ga baxt, na - jot, Sen o'-zing do'st - lar - ga yo'l-dosh, meh - ri-

p

bon! Meh - ri - bon! Yash - na - gay to a - bad il-

f

mu fan, i - iod, Shuh-ra - ting por - la - sin to - ki bor ja-

Кайырма:

hon! OI - tin bu vo - diy- lar - jon O'z - be - kis-

ff

ton, Aj-dod - lar mar-do - na ru - hi sen-ga yor! U - lug'

ff

xalq qud - ra-ti jo'sh ur - gan za-mon, O-lam - ni mah - li-yo ay - la-

1.

gan di - yor!

2. Bag' - ri

2.

gan di - yor!

Serquyosh, hur o'lkam, elga baxt, najot,
 Sen o'zing do'stlarga yo'ldosh, mehribon!
 Yashnagay toabad ilm-u fan, ijod,
 Shahrating porlasin toki bor jahon!

Кайырма:

Oltin bu vodiylar – jon O'zbekiston,
 Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

◆ Bag'ri keng o'zbekning o'chmas iymoni,
 Erkin, yosh avlodlar senga zo'r qanot!
 Istiqlol mash'ali, tinchlik posboni,
 Haqsevar, ona yurt, mangu bo'l obod!

Кайырма

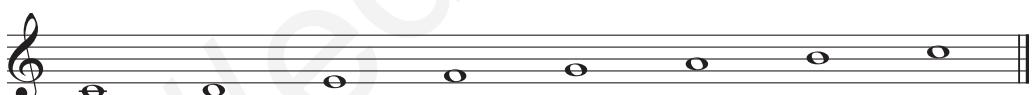
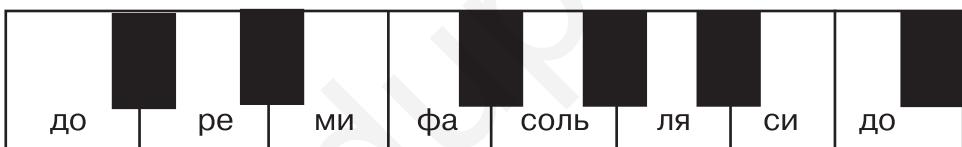
Oltin bu vodiylar – jon O'zbekiston,
 Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

МУЗЫКАЛЫК ДОБУШТАРДЫН ЖАРАЛЫШЫ

Д о б у ш т а р табиятта эки түрдүү болот: шуулдаган добуштар жана музыкалык добуштар. Заттардын урулушу же музыкалык аспаптын аткаруусу себептүү абада толкундануу пайда болуп, айланага добуштар таралат. Алар анык бийиктикке ээ болгон добуштарга жана бийиктиги анык эмес добуштарга бөлүнөт.

Музыкалык добуштар бийик-төмөндүгү, узун-кыскалыгы, тембри жана күчү менен бири-биринен айырмаланат. XI қылымдан баштап бүткүл дүйнөгө музыкалык добуштардын баскычтарынын аталышы – Do, Re, Mi, Fa, Соль, La, Si болуп таралып кеткен. Пианинонун клавиштеринин бөлүгүндө жана нота катарында көрүнүшү төмөнкүдөй:

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Оркестр деген эмне жана анын кандай түрлөрү болот?
2. Биринчи өзбек эл аспаптары оркестри качан түзүлгөн?
3. Өзбек эл аспаптары оркестри канча топтон турат?
4. Үйлөмө аспаптар тобуна кайсы аспаптар кирет?
5. Өзбекстан Республикасынын Мамлекеттик гимнин ырдал, авторлорун кыскача мүнөздөп бергиле.
6. Музыкалык добуштардын жарагалышы жөнүндө эмнелерди билесинер?

3-сабак. ӨЗБЕК ЭЛ АСПАПТАРЫ ОРКЕСТРИНИН КЫЛДУУ-УРМА ЖАНА ПЛЕКТРЛҮҮ АСПАПТАР ТОБУ

Өзбек эл аспаптары оркестринин кылдуу-урма жана плектрлүү аспаптар тобу партитурага үйлөмө аспаптар тобунан кийин төмөндөгү нота катарларын бириктирип жайгаштырылат.

К ы л д у у - у р м а аспаптар тобуна I жана II чангдар кирет, алар өзүнчө катарларга жазылат.

Санап өтүлгөн топтор, аспаптар же же кошулушуп негизги күүнү аткаруусу менен бирге, жандоочу (2-даражалуу) күү жолдору жана усул – гармония көрүнүштөрүндө коштоочу болушу да мүмкүн.

Плектрлүү (тырмап ойнолуучу) жана чертме кылдуу аспаптар тобу эң чоң топ болуп эсептелет. Ага прима рубабдары, кашкар рубабдары, афган рубабдары, дутарлар, дутар-бастар, дутар-контрабастар кирет жана өзүнчө катарларга жазылат.

Класс фонотекасынан “Өзбек эл аспалтaryи оркестринин” аткаруусунда Фархад Алимовдун “Концертинин” З-бөлүгүн укула.

AZIZ USTOZLAR

Сөзү Толкундуку

Музыкасы С. Бабаевдики

Назик

Do- im a - ziz hur-ma-tin-giz, U-nut-may-miz

Кайырма:

meh-na-tin-giz. Jo-na-jon-lar, meh-ri-bon-lar, a- ziz, a - ziz

1.3. | 2.4.

us - toz - lar, us - toz - lar, Bo - shi - miz-ni
 si- la- din-giz, Biz - ga oq yo'I ti - la - din - giz.
 Jo - na - jon - lar, meh - ri - bon - lar,
 A - ziz us - toz - lar, lar.

1.3. | 2.4. S

Doim aziz hurmatingiz,
 Unutmaymiz mehnatingiz.

Кайырма:

Jonajonlar, mehribonlar,
 Aziz ustozlar.

Boshimizni siladingiz,
 Bizga oq yo'I tiladingiz.

Кайырма

Sizlar bizning baxtimizsiz,
 Dillardagi ahdimizsiz.

Кайырма

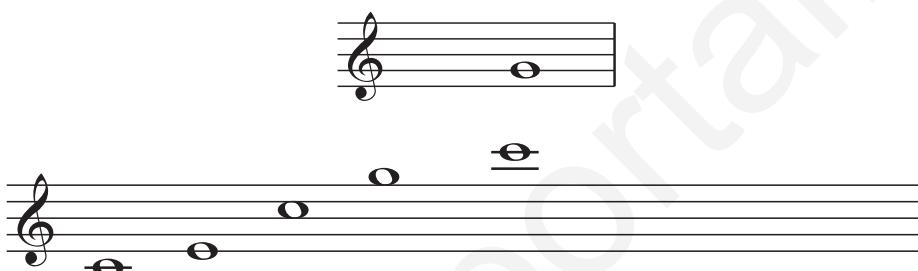
Sizga izzat, sizga hurmat,
 Yosh qalblarda bo'ling har vaqt.

МУЗЫКАДА АЧКЫЧТАР

Музыкада 10 ачкыч бар. Алар музыкалык инструменттери жана адамдын үнүнүн жаңырыш бийиктигин нотага алууда же аткарып берүүдө чоң онтойлуулуктарды жаратат. Кеңири таркалган, бардыгы билиши керек болгон ачкычтар 2 – **Скрипкалык** ачкыч жана **Бас** ачкычы.

Скрипкалык ачкыч 1-октавадагы “соль” нотасын көрсөтөт:

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Өзбек эл аспаптары оркестринин кылдуу-урма аспабын тап-кыла.

1.

2.

3.

2. Ф. Алимовдун “Концертин” угуп, кайсы урма аспаптардын жаңырганын түшүндүңөр?
3. Музыкада канча ачкыч бар? Кеңири тар калгандары кайсылар?
4. “Aziz ustozlar” ырын чогуу ырдап, жакшы үйрөнүп алгыла.

4-сабак. ӨЗБЕК ЭЛ АСПАПТАРЫ ОРКЕСТРИНИН КЫЛДУУ-ЖААЛУУ АСПАПТАР ТОБУ

Өзбек эл аспаптары оркестринин кылдуу-жаалуу аспаптар тобуна – I, II Гижжактар, Гижжак – альттар, Кобуз – бастар, Кобуз-контрабастар кирген жана алар 5 нота сзызыгын ээлеп, партитуранын эң төмөнкү бөлүгүнөн жай алышкан. Санап өтүлгөн аспаптар чыгарманын негизги күү-обонун аткаруу менен бирге, жандоочу обондор жана усул-гармония көрүнүштөрүндө коштоочу болушу да мүмкүн.

Класс фонотекасынан Фархад Алимовдун
“Shodiyona” чыгармасын укуула.

НОТАЛАРДЫН БАС АЧКЫЧТА ЖАЙГАШУУСУ

Бас ачкычы кичи октавадагы “фа” нотасын көрсөтөт:

Жогорку добуштардын жаңырышы скрипкалык ачкычта, төмөнкү добуштардын жаңырышы бас ачкычында жазылат:

До ре ми фа соль ля си до

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Өзбек эл аспаптары оркестри кандай жамаат?
2. Өзбек эл аспаптары оркестринин кылдуу-жаалуу аспаптар тобуна кандай инструменттер киргизилген?
3. Бас ачкычы кайсы октавадагы “фа” нотасын көрсөтөт?
4. Бас ачкычы кандай жазылат?

5-сабак. ӨЗБЕК ЭЛ АСПАПТАРЫ ОРКЕСТРИНИН УРМА АСПАПТАР ТОБУ

Өзбек эл аспаптары оркестринин урма аспаптар тобунда – дойра, нагара, кайрак, сафойил сыйктуу өзбек эл аспаптары менен бирге Европа инструменттери – литавралар, барабан, тарелка сыйктууларды да учураттуу мүмкүн.

Композиторлор жана оркестр үчүн аспапташтыруучу адистер, партитурасы жазылып жаткан чыгарманын характерине, образына жараза урма аспаптарды тандашат. Мисалы: тойду чагылдыруучу чыгармаларда нагара, ырларда дойра, хarezмче бийде кайрак, уйгурча күүдө сафойил иштетилсе так эле ойдогудай болот. Европа аспаптары да жаңырган музыканы дагы да байытат.

**1. Дойра. 2. Кайрак. 3. Нагара.
4. Сафойил.**

Класс фонотекасынан “Өзбек эл аспаптары оркестринин” аткаруусунда Аваз Мансуровдун “Yangra doyra, jarangla!” аттуу чыгармасын уккула.

МЕКТЕБИМ

Сөзү *И. Исаковдуку*

Музыкасы *Б. Исаковдуку*

Көңүлдүү

Тар - туу эт - кен ме - ке - ним, Та - ты - на - кай
mek - te - bim. Тар - би - яң - ды үй - рө - нүп ой,
Таа-лай гү - лу эк - ке - ним. Тар - би - яң - ды
үй - рө - нүп ой, Таа - лай гү - лу эк - ке - ним.

1. Тартуу эткен мекеним,
Татынакай мектебим.
Тарбияңды үрөнүп (ой),
Таалай гүлү эккеним.

2. Колдо болуп дептерин,
Ачып китең беттерин.
Жакын болгон ушунча (ой),
Жандай сүйгөн мектебим.

3. Билим гүлү сепкениң,
Билим алтын мектебим.
Ата-энемден артыкча,
Айткан ақыл кептерин.

МУЗЫКАДА ЛАД ЖАНА ТОНАЛЬНОСТЬ ТҮШҮНҮКТӨРҮ

Музыкалык добуштар түрдүүчө бийик-төмөнгө ээ экендин гин билип алгансыңар. **Лад** деп – добуш катар баскычтарынын өз ара белгилүү бир катышына айтылат.

Музыкада элдик ладдар менен бир катарда “**Мажор**” жана “**Минор**” деп аталуучу ладдар кенири жалпылашкан. Алар түрдүүчө характерге ээ. Эгерде мажор лады бир аз күчтүү, анык жана куунак сезимдүү болсо, минор лады

тескерисинче, назик, жумшак жана мундуу үн берет. **Лад** музыкалык чыгарманын характерин белгилеште маанилүү фактор болот.

Түзүлүштөрү: **Мажор** – 1 тон, 1 тон, 1/2 тон, 1, 1, 1, 1/2 тон.
Минор – 1 тон, 1/2 тон, 1, 1, 1/2, 1, 1 тон.

Ажырата билүү, негизинен, I–III баскычтар аралыгы тондорунун жыйындысына карап белгilenет: мажордо – эки тон, минордо – бир жарым тон.

Тональность деп – мажор же минор ладынын анык бир нотадан түзүлүшүнө айтылат. Мисалы: до мажор, ля минор, соль мажор, ми минор жана башкалар.

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Урма аспаптар тобуна кайсы аспаптар кирет?
2. А. Мансуровдун “Yangra doyra, jarangla!” увертюрасынан эсиндерде калган обонду ырдап бергиле.
3. Музыкада лад жана тональносту дегенде эмнени түшүнөсүңөр?
4. “Мектебим” ырын чогуу ырдап, жакшы үйрөнүп алгыла.

6-сабак. СИМФОНИЯЛЫК ОРКЕСТР ЖАНА АНЫН КЫЛДУУ-ЖААЛУУ АСПАПТАР ТОБУ

Симфониялык оркестр – оркестр түрлөрүнүн ичинде бүтүн дүйнөгө кеңири тар калгандыгы менен бардыгына белгилүү. Анын курамына кириүүчү аспаптар жана аткаруу багыттары, негизинен, XVIII кылымда калыптанган. Немец композиторлору – Е. Гайдн, В. Моцарт, Л. В. Бетховен, орус композитору П. И. Чайковский, өзбек композиторлуу – М. Ашрафий, М. Тажиевдер симфониялык оркестр үчүн жогорку чыгармачылык үлгүлөрүн жаратып, симфония, концерт, поэма, увертюра сыйктуу жанрлардагы чыгармаларды жазып калтырышты. Бул оркестр үчүн көптөгөн жаңы муун композиторлору да үлгүлүү чыгармаларды жаратып келишүүдө.

Симфониялык оркестрде аспаптар 4 топко бөлүнөт жана партитурада жогорудан төмөнгө төмөнкүдөй жайгашат:

- жыгач үйлөмө аспаптар;
- жез үйлөмө аспаптар;
- урма аспаптар;
- кылдуу-жаалуу аспаптар.

Кылдуу жаалуу аспаптар тобу – оркестрдин эң негизги тобу болуп саналат. Бул топко I, II скрипкалар, альт, виолончель, контрабастар кирет жана алар 5 нота сзызыгын ээлеп, партитуралардын эң төмөнкү бөлүгүнөн жай алышкан. Санап өтүлгөн аспаптар чыгарманын негизги күү-обонун

аткаруу менен биргэ, жандоочу обондор жана усул-гармония көрүнүштөрүндө коштоочу болуулары да мүмкүн.

Класс фонотекасынан В. Моцарттын
“40-simfoniya”сын укуула.

МУЗЫКАДА ДИНАМИКАЛЫК БЕЛГИЛЕР

Күү-обон, ырлардын аткарылыши жагымдуу болушу же кандайдыр бир музыкалык образдын таасириң байытып, угуучуларга жеткирүү үчүн музыкада динамикалык белгилер колдонулат. Добуш кандай кеңейтирилишин көрсөтүүчү, италянчадан алынган бул белгилердин аталышы жана маанисин бүтүн дүйнө әлдери бирдей түшүнүшөт.

*Урматтуу окуучулар! Мурдагы класстарда динамикалык белгилерден **p**, **f** менен таанышкансыңар, эми ушул белгилерден калгандарын үйрөнөбүз.*

Динамикалык белгилер төмөнкүдөй жазылат жана айтылат:

p (пиано) – күчсүз;

pp (пианиссимо) – абдан күчсүз;

mp (мецци-пиано) – күчсүзүрөөк;

f (форте) – күчтүү, катуу;

ff (фортиссимо) – абдан күчтүү;

mf (мецци-форте) – күчтүүрөөк;

(крищендо) – күчөйтүп баруу, кыска италянча жазылышы – “cresc”;

(диминуэндо) – күчсүздөнүп баруу, кыска италянча жазылышы – “dim”.

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Симфониялык оркестр жана анын курамына киругчү аспаптар тобунун аттарын айтып бергиле.
2. Симфониялык оркестр үчүн жазылуучу чыгармалардын жанрларын билесиңерби?
3. Кайсы композиторлор симфониялык оркестр үчүн жогорку чыгармачылык үлгүлөрүн жаратышкан?
4. Кылдуу-жаалуу аспаптар тобу кайсы аспаптардан түзүлгөн?
5. “Мектебим” ырын ырдап бергиле.
6. Музыкада учуроочу кандай динамикалык белгилерди билесиңер?

7–8-сабактар. СИМФОНИЯЛЫК ОРКЕСТРДИН ЖЫГАЧ ЖАНА ЖЕЗ ҮЙЛӨМӨ АСПАПТАР ТОБУ

Дүйнөдө үйлөп ойнолуучу аспаптардын түрү көп. Симфониялык оркестрге киргизилген мындай аспаптар эки түргө – жыгач жана жез үйлөмө аспаптарга ажыратылат.

Жыгач үйлөмө аспаптар тобуна – флейталар, гобойлор, кларнеттер жана фаготтор кирет. Бул топтун аткаруусу үчүн музыка партитуранын эң жогорудагы нота сзыктарына жазылат.

Жез үйлөмө аспаптар тобуна – валторналар (көбүнчө 4 өө), трубалар (2 өө), тромбондор (3 өө) жана туба (1 өө) кирет.

Класс фонотекасынан Ф. Мендельсондун “To‘y marshi” күүсүн укула.

Флейта

Гобой

Кларнет

Фагот

Труба

Туба

Тромбон

Валторна

BOLALARNING KO'ZLARI

Сөзү Камбар Атанақы

Музыкасы М. Атажановдуку

Ылдам

6
8

Dun - yo - da eng sof, ti - niq,
 Nur-lar ich - ra eng yo - niq. Ko' - rar rav -
 shan va a-niq, Bo - la - lar - ning -

ko'z - la - ri. Is - siq - dir yul - duz - la - ri,
 Naqsh ol - ma - day yuz - la - ri.
 Yol - g'on ayt - mas so'z - la - ri
 Bo - la - lar - ning 1. ko'z - la - ri,
 Bo - la - lar - ning 2. Bo - la - lar - ning
 ko'z - la - ri.

Dunyoda eng sof, tiniq,
 Nurlar ichraeng yoniq.
 Ko'rар ravshan va aniq,
 Bolalarning ko'zlari.

Кайырма:

Issiqliqdir yulduzlari,
 Naqsh olmaday yuzlari.
 Yolg'on aytmas so'zlarni
 Bolalarning ko'zlari.

Vatanim deb charaqlar,
Xalq baxtidan yaraqlar.
Doim do'stni so'roqlar
Bolalarning ko'zları.

Кайырма:

Tinchlik bo'lsin mustahkam,
G'am ko'rmasin biron dam.
Yashnab kulsin chinakam
Bolalarning ko'zları.

♪ НОТА СОЗУЛУШТАРЫН УЗАРТУУЧУ БЕЛГИЛЕР Чекиттүү нота

Обондор түрдүү-түстүү чыгышы үчүн композиторлор төмөндөгү айрым ноталардын созулушун “чекиттер” жана “лигалар” (ноталарды улоочу сызыктар) жардамында узартат.

Чекиттер (·) жардамында нота тең жарымына узарат; жана да түшүнүктүү болушу үчүн сандар менен көрсөтүү да мүмкүн:

$$\bullet \text{ (4 чейрек)} - \bullet \text{ (6 чейрек)} = 4+2 = 6$$

$$\underline{\text{J}} \text{ (2 чейрек)} - \underline{\text{J}} \text{ (3 чейрек)} = 2+1 = 3$$

$$\underline{\text{J}} \text{ (1 чейрек)} - \underline{\text{J}} \text{ (3 сегиздик чейрек)} = 1+0,5 = 1,5$$

$$\underline{\text{J}} \text{ } = \text{ } \underline{\text{J}} + \underline{\text{J}} \text{ } = \text{ } \underline{\text{J}} \text{ } \underline{\text{J}} \quad \underline{\text{J}} \text{ } = \text{ } \underline{\text{J}} + \bullet \text{ } = \text{ } \underline{\text{J}} \text{ } \bullet$$

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Симфониялык оркестрдин курамына киругчук жыгач жана жез үйлөмө аспаптар тобуна кайсы инструменттер кирет?
2. Ф. Мендельсондун “To‘y marshi” уктурулган үзүндүдө кандай үйлөмө аспаптар жаңырды?
3. Чекиттүү нота деген эмне?

9-сабак. СИМФОНИЯЛЫК ОРКЕСТРДИН УРМА АСПАПТАР ТОБУ

Симфониялык оркестрдин урма аспаптар тобуна 20 дан ашык бүтүн дүйнөгө кеңири таркалган урма аспаптар кирет. Бирок литавралар, барабан, тарелка сыйктуу аспаптар дайыма колдонулат.

Симфониялык оркестр үчүн жаратылган музыкалуу чыгарма жаңырышы үчүн Өзбекстан композиторлору нагара жана дойралардан чебердик менен пайдаланышат. Бул обондордо өзгөчө эргүү бар.

Барабандар

Тарелкалар

Литавралар

Класс фонотекасынан Аваз Мансуровдун “Navro‘z bayramiga!” увертиюрасын уккула.

АЙТАБЫЗ АЛКЫШ МЕКЕНГЕ

Сөзү Т. Кожомбердиевдики

Музыкасы С. Исраиловдуку

Көңүлдүү

Биз - ге мээ-рин та - рат-кан. Со - нун-дар - ды жа-рат-кан, жа-рат-кан. Ал-пеш-те-ген Ме-ке - ним, Ал-га су-рөп ба-рат-кан ба-рат-кан. Ба - ла - быз да, ка-ры-быз, Бак-ты - луу-буз баа-ры-быз. Би - лим - а - лып үй - рө - нүп, Би - йик на - мыс, а - ры - быз ы - рак - мат.

2. Күчкө толуп элибиз,
Гүлдөй берсин жерибиз.
Ар убакта кам көргөн,
Ата-Мекен демибиз.

Кайырма:

3. Жеңиштерди кубаттап,
Желегимди кылактап...
Алпештеген Мекенге,
Айтат балдар ыракмат

ЛИГА

Лига да нота созулуштарын узартуучу белгилерге кирет. Анын жардамында нота созулушун узартса болот.

Мындай абалдарда нота добушун 1 демде ырдоо же бир аспапта үзгүлтүксүз аткарып турлуу керек.

?! Суроо жана тапшырмалар

- Симфониялык оркестрдин урма аспаптар тобуна кайсы аспаптар кирет? Эң көп колдонула турганы кайсылар?
- Симфониялык музыка дагы да өзбекче жаңырышы үчүн кайсы улуттук аспаптардан пайдаланылат?
- Аваз Мансуровдун “Navro‘z bayramiga!” деген увертюрасын угуп, алган таасирлериндерди айтып бергиле.
- “Айтабыз алкыш мекенге” ырынын авторлору кимдер?
- “Лига” дегенде эмнени түшүнөсүңөр?

БЫШЫКТОО УЧУН ТАПШЫРМАЛАР I чейрек

1. Өзбек эл аспаптары оркестринин урма аспаптар тобун тапкыла.

а)

б)

в)

2. Симфониялық оркестрдин жығач үйлөмө аспабын тапкыла.

a)

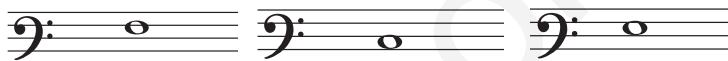

б)

в)

3. Бас ачкычындагы До нотасын аныктагыла.

а)

б)

в)

4. Скрипкалық ачкычтагы До нотасын аныктагыла.

а)

б)

в)

5. Динамикалық белгилердин аттарын аныктагыла.

а)

б)

в)

II ЧЕЙРЕК

ХОР ИСКУССТВОСУ. МУЗЫКАДА ВОКАЛДЫК-СИМФОНИЯЛЫК ЖАНРЛАР

1–2-сабактар. ХОР ИСКУССТВОСУ. ХОР ЖАМААТТАРЫНЫН ТҮЗҮЛҮШҮ ЖАНА ТҮРЛӨРҮ

Музыка маданиятында хор искусствою чоң мааниге әэ. **Хор – көп үндө ырдоочу чоң жамаат болот.** Хор сөзүн әки түрдүү мааниде түшүнүү мүмкүн. Бириңчиси – ырдоочу жамаат (коллектив) болсо, әкинчиси – хор жамаатынын аткаруусуна болжолдоп жазылган музыкалык чыгарма. Хор катышуучуларынын саны 20-30 дан баштап, кээде 1000 жана андан ашык киши болушу да мүмкүн. Аспаптардын аткаруусунда көп үндүү музыканы укканыбыздай, хор каражатында да әки, үч жана андан көп үндүү чыгармаларды ырдоого жана угууга үйрөнгөнбүз.

Хор жамааттары да эрежелерге ылайык бир нече түргө бөлүнөт. Жалаң балдардан түзүлгөн хор – балдар хору, аялдардан түзүлгөн хор – аялдар хору, эркектерден түзүлгөн хор – эркектер хору деп аталат. Эркектер жана аялдардан түзүлгөн хор – аралаш хор делет. Балдар хору аралаш хордо да катышуусу мүмкүн.

Хордо 4 түрдүү үн бар: аялдарга жана балдарга мүнөздүү болгон үн – **сопрано** жана **альт** делет. Эркектерге мүнөздүү болгон үн – **тенор** жана **бас** делет. Санап өтүлгөн үндөрдөгү ар бир ырдоочу өз милдетин түшүнүп, туура аткарғанда гана хордун толук жагымдуу жана көркөм образдуу угулушуна мүмкүндүк жаратылат.

Хор катышуучуларынын санына карата **камералык хор**, **choн хор**, **жыйма хор** деп айтылат.

Хор жамааттары хор чыгармасын оркестр же аспаптардын коштоосунда аткарышат. Аспаптардын

коштоосуз, өз үндөрүндө гана ырдоочу хор жамааты **капелла** делет. Капелла аткаруусу үчүн жазылган хор чыгармасы **а'капелла** депаталат.

Хор жамаатынын сахнада өзүн тутуу эрежеси:

Сахнага чыгып жатканда адегенде 1-катар чыгып туруп алат, кийин калган катарлар турушат.

Сахнадан чыгып кетип жатканда 1-катар бир кадам алдыга жылып, калган катарлардын тартыптыу чыгып кетишин күтүп турат. Бул эреже – сахна маданиятына кирет.

Класс фонотекасынан Наира Шарафиеваның “Childirma chola” ырын укуула.

YOMG‘IR YOG‘ALOQ

Сөзү Ф. Шоисмаил

Музыкасы Б. Умиджановдуку

Allegretto

La - la - la - la - la, la - la. **p** Biz te-ray-lik ko'p-ko'p-ko'p.
 Yer - ga tush-sin os - mon - dan. **f** Biz te-ray-lik ko'p-ko'p-ko'p.

Yom-g'ir yog' yo - g'a qol, da - la, qir-ga o - qa-qol.

La - la - - la - la - la, la - la - la - la - la, la - la - la - la - la, la

O't ko'-kar-sin mo'l - mo'l, o-chi-la-qol - sin tez-tez chuchmomayu
f
 la - la - la. la - la - la - la - la. Chuchmomayu

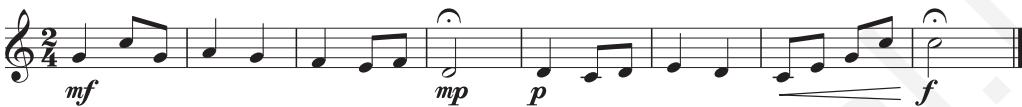
qo - qi - gul chuch- mo - ma - yu qo - qi - gul, la - gul...

p
 qo - qi - gul chuch - mo - ma - yu qo - qi - gul, chuch - mo - ma - gul

ФЕРМАТА

Фермата¹ нота жана паузалардын узундук санын 1,5–2 барабарга созуу үчүн колдонула турган атайын белги. Ал ⌂ же ⌃ түрдө болуп, нота жана паузалардын үстү же астында болот.

Allegretto

Ферматанын узундугу чыгарманын көркөм мааниси жана жалпы характерине байланыштуу болот. Ферматалар өзбек улуттук катта ашулаларда да көп иштетилет.

?! Суроо жана тапшырмалар

- Хор дегенде эмнени түшүнөсүңөр жана кандай хордун түрлөрүн билесиңөр?
- “Тенор” жана “Бас” үндөрү кимдерге мүнөздүү?
- Наира Шарафиеванын “Childirma chola” ырында кандай үндөрдү уктуңар?
- Фермата дегенде эмнени түшүнөсүңөр?

3–4-сабактар. ХОРДУН АТКАРУУСУ ҮЧҮН ЭЛДИК ЫРЛАРДЫ ЫЛАЙЫКТАШТЫРУУ

Профессионал композиторлор хор үчүн атайын чыгармаларды жаратуу менен бирге, элдик ырларды да көп үндүү кылыш хордун аткаруусуна ылайыкташтырышкан. XX кылымдын 50-жылдарында Мутал Бурхановдун коштоосуз хорлору үлгү даражасында көңүлдү бурган. Бул орунда анын “Yorlarim”, “Endi sendek”, “Bibigul”, “Sari ko’hi baland” сыйктуу чыгармаларын санап өтүү керек.

Кийинчөрээк М. Бурхановго желкедеш болуп, көптөгөн композиторлор элдик ырларды хордун аткаруусуна

¹ *ital. fermata* – токтоо, токтоп туруу.

yom-g'ir yog' yo-g'a - qol
 La - la - la - la - la, la - la - la - la - la, la - la - la - la - la,
 Sut-su-ving - ni so-g'a - qol. la - la - la - la - la, la - la
 La - la - la - la - la, la - la - la - la, ko' - kar - sin bug' - do - yi - Miz,
 la - la - la - la - la, la - la. Non pi - shir - sin o - yi - Miz
 biz - ga katta - kon kul - cha. Non pi - shir - sin o - yi - Miz
 yom-g'ir yog',
 yo-g'a - qol,
 yo-g'a - qol !
 Yom-g'ir yog',
 yo-g'a - qol

ылайыкташтырышты. Буларга Сабир Бабаевдин “Chaman ichra”, Икрам Акбаровдун “Qoyilman”, Батыр Умиджановдун “Qilpillama”, Шермат Ёрматовдун ““Boychechak”, “Chittigul”, “Qari chumchuq chaqimchi”, Мустафа Бафоевдин “Mavrigi” сыйктуу чыгармаларын мисал катары көлтириүү мүмкүн.

Класс фонотекасынан Мутал Бурхановдун коштоосуз хорго ылайыкташтырган “Yorlarim” чыгармасын уккула.

BOYCHESNAK

Өзбек элдик ыры

(Коштоосуз хор үчүн)

Шермат Ёрматов балдар хору
үчүн ылайыкташтырган.

Жандуу, шайыр

(Кол чабуу)

Bo - la, bo - la, bo - la bo - la,

mf

bo - la, bo - la,

f

bo - la, Bo- che - chak

Boy - che - cha - gim
Boy - che - cha - gim

boy - lan - di, qo - zon to' - la ay - ron - di
hil - lo - li, ham-yon ham-yon til - lo - li

Ay - ro - ning-dan ber - ma - sang, qo - zon to - vo - g'ing
Ham-ma bo - zor bir bo - zor, at - rof - la - ri

mf

vay - ron - di.
lo - la - zor.

Qat - tiq yer - dan qa - ta - lab chiq - qan

p

boy - che - chak,
chak.

yum - shoq yer - dan
Boy-

yu - ma - lab chiq - qan boy - che - chak.

che - chak,

bo - la, bo - la, bo - la, bo - la bo - la, bo - la, bo - la, bo - la

boy che-chak, Boy - che - chak.

3. Boychechakni tutdilar,
Simyog'ochga osdilar,
Qilich bilan chopdilar,
Baxmal bilan yopdilar.

Кайырма:

Qattiq yerdan qatalab
chiqqan boychechak,
Yumshoq yerdan yumalab
chiqqan boychechak.

РИТМ (УСУЛ)

Ритм – бул белгилүү бир күү музыкалык добуштарынын узун-кыска болуп алмашылып турушу. Ар кандай күү же ыр обонунун өз ритми бар. Мисалы, бардыгыбыз жакшы билген “Chamandagul” элдик ырынын ритми төмөнкүдөй:

Өзбек күү жана бийлеринин, айрыкча, дойранын усулдары түрдүү-түстүү жана татаал болот.

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Элдик ырларды хор үчүн ылайыкташтырган кайсы композиторлорду билесинер? Чыгармаларын санап бергиле.
2. Берилген тапшырмалардагы өлчөмдү айтып бергиле.

3. “Boychechak” ырын хор үчүн ким ылайыкташтырган?

5-сабак. МУЗЫКАДА ВОКАЛДЫК-СИМФОНИЯЛЫК ЖАНРЛАР

Музыка искусствосунда жанрлардын көптүгүн жакшы билесиңер жана санап бере аласыңар. **Вокалдык-симфониялык** жанрлары да кеңири тараалган.

“Вокалдык - симфониялык” дегенде эмнени түшүнүшүбүз керек?

“Вокал” – бул ырдоону билдирсе, “симфониялык” дегени – симфониялык оркестр коштоочу болушун билдириет. Үрдү солист (жеке) да, хор да ырдашы мүмкүн. Мындай көрүнүштө жаратылып, аткарылып жаткан чыгармалардын жанрларын анық белгилөө мүмкүн. Булар вокалдык-симфониялык сюита, поэма, ода, кантата же ораторияларга ажыратылат.

Класс фонотекасынан М. Бафоевдин “Вихорой sharif” теле-опера дастанынан үзүндүлөр уккула.

О'zbekistonim

Сөзү Ф. Шоисмаилдыкы

Музыкасы Ш. Рамазановдуку

Марш

1. Ko'r-kam di- yor - san, bag'-ri ba - hor - san,
Keng pax- ta- zor- san, gul- la- gin, O'z -be- kis- to-
nim! Jo - ney, keng pax- ta - zor - san, gul - la - gin,

Кайырма:

O'z-be- kis - to - nim! Pax-tang ka - bi oq,
 iq- bo- ling por- loq, pax-tang ka - bi oq,
 iq - bo- ling por- loq, Sharq uz- ra ma- yoq, pax-ta- kor,
 O'z - be - kis - to - nim! Sharq uz - ra ma-
 yoq, pax- ta- kor, O'z - be - kis - to - nim! Jon,
 O'z - be - kis - to - nim. O'z-be - kis - to - nim!

||2.

Tog'laringda kon –
 Ma'danga makon,
 Senga fido jon,
 Gullagin, O'zbekistonim!

Sen ona yurtim,
 Durdona yurtim,
 Mardona yurtim –
 Gullagin, O'zbekistonim!

Кайырма

ПАРТИТУРАЛАР ЖАНА КЛАВИРЛЕР

Ар кандай музыканын обону чыгарма сыпатында нотага түшүрүлсө, анын көрүнүшү партитура же клавир түрүндө болот.

Партитура – ансамбль, хор, оркестр үчүн жазылган чыгармалардын нота жазуусу. Мындай жамааттардын ар бир катышуучусу биргеликте аткаруучу обон жолдору, партитурада эрежелер боюнча асты-ұсту қылып көп катарлуу атайын нота дептерине жайгаштырылат.

Клавир – ушул ансамбль, хор, оркестр же сахна чыгармаларынын музыкасын ыкчам формада, үн жана фортепиано аткаруусу үчүн болжолдоп жазылган нота дептериндеги же топтомдордо басылган көрүнүшү болот.

Moderato ♩ = 68

mp

Sолист
Сопрано
Альт
Тенор
Бас

?! Суроо жана тапшырмалар

1. “Вокалдык-симфониялык” жанр деген әмнө?
2. Уктурулган “Buxoroij sharif” чыгармасында силер кандай вокалдык үндөрдү аныктадыңар?
3. Партитурада кандай эрежелер бар жана алар кандай жайгаштырылат?

6–7-сабактар. ОДА ЖАНРЫ. КАНТАТА ЖАНА ОРАТОРИЯЛАР

Көркөм сөз устасы, солист, хор жана оркестр үчүн жаратылган вокалдық-симфониялык багыттагы чыгармаларда кандайдыр бир образ макталса же Мекендин гимни эргип ырдалса, аларды **ода** жанрында жазылган, деп белгилөө мүмкүн. Композитор жана акын қызматташтыгында жаратылып жаткан жаңы чыгарманын либретtosун, башкача айтканда теманы толук ачып берүүчү сөздөрдү жана ырдын тексттерин мурдан макулдашып жазып алышат. Кийин композитор бул либреттонун негизинде бир бүтүн музыка чыгармасы – ода жаратууга киришет. Одалар көбүрөөк майрам жана салтанаттарда аткарылат.

Вокалдық-симфониялык музыка багытында **кантата** жанры да кеңири таркалган. Бул жанрда жаратылган чыгармаларда азыркы доор, жаш тарыхтын маанилүү окуялары чагылдырылат. Кантаталар салтанаттуу, лирикалык жана эпостук характерде жазылып, бир нече бөлүктөн турушу мүмкүн. Бүткөн мааниге ээ бөлүктөрүн өзүнчө-өзүнчө аткарса да болот.

Оратория – вокалдық-симфониялык музыканын эң ири жанры болуп, адатта, драмалык темада жазылат. Драмалык окуялар сөз жана музыкада сезилип турса да, ырдап жаткан солисттер жана хор сахнада кыймыл-аракет кылбайт. Ораториянын кантатадан айырмасы анын көлөмү жагынан чоңдугу, эпостук-драмалык характерде болушу жана теманын көндигинде болот.

Класс фонотекасынан Гафур Кадыровдун “Maktabjon – oftobjon” кантатасынан бөлүктөр, А. Аripовдун ырынын либреттосуна жазган М. Бурхановдун “Alisher Navoiyga qasida” чыгармасын уккула.

OPPOQ QISH-EY, OPPOQ QISH

Сөзү П. Муминдики

Музыкасы А. Вареластықы

§ Назик, жай

Dam ol-moq-da da-la - lar, Keng vo-diy-lar,
da-ra-lar. Fa-s(i)l zav-qi at-rof - ga, qo' - shiq bo' - lib
ta-ra - lar. Op-poq - qish-ey, op-poq-qish, Eh qor-la-ri
yum-shoq qish. Cha-na kon-ki o'y-nat - gan
Quv-noq qish-ey quv-noq qish. Tar-nov-lar-da
su-ma-lak, Ko'l-lar oy-na yax-ma-lak.
Ay-ting, ay-ting bo'l - ma - sin, Hech kim yo'l-da charx-pa -
lak. Op-poq qish-ey, op-poq qish, Eh qor-la-ri
yum-shoq qish. Cha-na, kon-ki o'y-nat - gan §
Quv - noq qi - shey, quv - noq qish.

Dam olmoqda dalalar,
Keng vodiylar, daralar.
Fasl zavqi atrofga,
Qo'shiq bo'lib taralar.

Кайырма:

Oppoq qish-ey, oppoq qish,
Eh qorlari yumshoq qish.
Chana, konki o'ynatgan,
Quvnoq qish-ey, quvnoq qish.

Tarnovlarda sumalak,
Ko'llar oyna yaxmalak.
Ayting, aiting, bo'lmasin,
Hech kim yo'lda charxpalak.

Кайырма

Фа мажор.

Ре минор.

?!
Суроо жана тапшырмалар

1. Ода, кантата, оратория жанрлары жөнүндө айтып бергиле.
2. “Oppoq qish-ey, oppoq qish” ырынын авторлору кимдер?
3. Берилген көнүгүүнүн өлчөмүн аныктагыла.

БЫШЫКТОО ҮЧҮН ТАПШЫРМАЛАР II чейрек

1. Хордо канча түрдүү үн бар?

- а) 3 түрдүү;
- б) 6 түрдүү;
- в) 4 түрдүү;
- г) 5 түрдүү.

2. “Хор” дегенде эмнени түшүнөсүңөр?

- а) аспапчылардан түзүлгөн жамаат;
- б) обон салуучу жамаат;
- в) аспапчылар жана бийчилерден түзүлгөн жамаат;
- г) ырчылар жамааты.

3. “Сопрано” жана “алт” үндөрү кимдерге мүнөздүү?

- а) эркектерге;
- б) аялдар жана эркектерге;
- в) аял-кыздар же балдарга;
- г) аралаш хорго.

4. XX кылымдын канчанчы жылдарында Мутал Бурхановдун коштоосуз хорлору үлгү даражасында болгон?

- а) 50-жылдарда;
- б) 60-жылдарда;
- в) 40-жылдарда;
- д) 30-жылдарда.

5. Төмөндөгү ребусту добуш аттарын коюп окугула.

A musical staff in G clef with five notes. Below the staff, the lyrics are written under each note: -y -k -nora -nut -x -n

6. Төмөндөгү көнүгүүдө “x” ордундагы добуш узундугун аныктагыла.

Two musical staves. The top staff is in 2/4 time and the bottom staff is in 4/4 time. Both staves have 'x' marks under specific notes to indicate them for identification.

7. Ритмин аныктагыла.

A musical staff in 2/4 time showing a rhythmic pattern for identification.

III ЧЕЙРЕК

САХНАЛЫК МУЗЫКА ЧЫГАРМАЛАРЫ – БАЛЕТ ЖАНА БИЙ ИСКУССТВОСУ, МУЗЫКАЛЫК ДРАМА ЖАНА КОМЕДИЯ, БАЛДАР ҮЧҮН МУЗЫКАЛЫК ЖОМОК – СПЕКТАКЛДЕР

1-сабак. САХНАЛЫК МУЗЫКА ЧЫГАРМАЛАРЫ

Сахналык музыка чыгармаларына – опера, балет, музыкалык драма жана комедия, оперетта, балдар үчүн жаратылган музыкалык жомок-спектаклдер кирет. Мекенибиздин ар бир перзенти жогоруда аттары санап өтүлгөн жанрларда жазылган чыгармаларды билиши, угуп, көрүп, аларды бири-биринен ажырата алыши керек. Мындай жанрларда жаратылган чыгармаларды сахналаштыруу үчүн бүтүн дүйнөдө болгону сыйктуу биздин Республикабызда да атайын театрлар бар. Мисалы, А. Навайи атындагы Чоң академиялык опера жана балет театры, Мукимиий атындагы Республикалык мамлекеттик музыкалуу театры, Оперетта театры, Өзбек жана орус жаш көрүүчүлөр театрлары, Республикалык куурчак театры. облус жана шаарларыбыздагы Мамлекеттик театрлары.

**Алишер Навайи атындагы Чоң академиялык опера
жана балет театры**

Мукимий атындағы Республикалық мамлекеттік музикалұу театры

**Алишер Навай атындағы
Чоң академиялық опера
жана балет театры**

**Мукимий атындағы
Республикалық
мамлекеттік музикалұу
театры**

Класс фонотекасынан П. Чайковскийдин “Oqqush ko‘li” балетинен үзүндүлөр уккула.

CHEGARACHI QO‘SHIG‘I

Сөзү Камбар Атанаыкы

Музыкасы А. Мансуровдуку

Allegro

Music score for "CHEGARACHI QO‘SHIG‘I". The score is in G major, 4/4 time. The lyrics are written below each staff:

Staff 1: Che-ga-ra-da soq-chi - man, Qo‘-riq-lay-man Va-tan-
ni. Yash-na-sin o-zod za-mon,

Staff 2: Gul yash-na-tib ja-hon - ni, Gul yash-na-tib ja-hon -
ni. Gul - la - gan O‘z - be - kis - ton

Staff 3: Ka-mo-lim - dan ni - sho - na. Che-ga-ram-ni har qa-chon

Staff 4: Qo‘-riq-lay-man mar-do - na, Qo‘-riq - lay-man mar-do na.
Qo‘riqlayman mar-do-na.

Tinchlik bag‘rida hayot,
Xalqimni deb bedorman.
Orom olar mamlakat,
Kecha-kunduz hushyorman.

К а й ы р м а:
Gullagan O‘zbekiston
Kamolimdan nishona.
Chegaramni har qachon
Qo‘riqlayman mardona.

Na yerdan, na osmondan
Xavf yo‘lamas yurtimga.
Sadoqatli posbonman,
Baxt qo‘silar baxtimga.

К а й ы р м а

МУЗЫКАДА ӨЛЧӨМДӨР

Ар кандай жаңырып жаткан же нотага түшүрүлгөн музыка чыгармасынын өз өлчөмү бар. Өлчөмсүз күү болушу мүмкүн эмес. Бул болсо чыгарманы угуучуга жеткирүүдө чоң жардам берет. Өлчөмдөрдүн айтылышы жана жазылышы төмөнкүчө:

Эки чейрек – 2/4
Үч чейрек – 3/4
Төрт чейрек – 4/4
Алты сегиздик – 6/8 жана башкалар.

Музыкада өлчөм сандары чыгармалынын башталышында, ачкычтар жана альтерация белгилеринен кийин коюлат.

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Сахналык музыка чыгармаларына кандай спектаклдер кирет?
2. Республикасыздагы бар болгон театрларды санап бере аласыңарбы? Кайсы театрларга барғансыңар же барып көрүштү каалайсыңар?
4. Музыка, 5-класс.

3. Уккан музыкалық үзүндүлөр бири-биринен айырмаланабы? Айтып бергиле.
4. “Chegarachi qo’shig‘i” ырынын авторлору кимдер? Үрдап бергиле.

2–3-сабактар. БАЛЕТ ИСКУССТВОСУ. ӨЗБЕК БАЛЕТИ

Балет – музыка жана бий аракеттери аркылуу образдар, окуяларды жаратуу искусствоосу. Балет чыгармасын драмалык тема, бий, жест көрсөтүү, назик кыймылдар, музыка, сахна жасалгалары жана кийим-кечектер түзөт.

Бүтүн дүйнөгө белгилүү болуп кеткен – “Oqqush ko’li”, “Qarsildoq” жана “Uyqudagı go’zal” балеттерин XIX кылымда жашаган орус композитору Пётр Ильич Чайковский жараткан. Бул балеттерди биздин элибиз да жакшы билет, сүйүп көрүшөт. XX кылымда жаратылган “Gayane”, “Spartak” (Арам Хачатурян), “Boqchasaroy fontani” (Б. Асафьев), “Romeo va Julietta”, “Zolushka” (С. Прокофьев) балеттерин да көпчүлүк билет.

Балет искуствосу Өзбекстанда да өрчүгөн. XX кылымдын 30-жылдарынан баштап “Paxta” (Рославец), “Orzu” (И. Акбаров), “Sevgi tumori” (М. Ашрафий), “Tanavor” (А. Козловский) сыйктуу балеттер жаратылды. 80-жылдарда өзбек композитору Улугбек Мусаев тарабынан жаратылган “Hind dostoni” жана “To’maris”, Аваз Мансуровдун 1 көшөгөлүү “Sharq afsonasi”, Анвар Эргашевдин “Humo” балеттери эл оозуна түштү. 90-жылдарда болсо Мустафа Бафоев “Ulug’bek burji” жана “Nodira” улуттук бий стилиндеги балеттерди жаратты.

Балет искуствосун бардык әлдер бирдей түшүнүшөт жана сүйүп көрүшөт. Мындан кийин да жогорку үлгүдө өзбек балеттери жаратылып, бүтүн дүйнөгө даңқы таралат.

Класс видеотекасынан Улугбек Мусаевдин “To’maris” балетинен үзүндүлөр көргүлө же фонотекадан А.Мансуровдун “Sharq afsonasi” балетинен үзүндүлөр уккула.

SUMALAK

Сөзү Т. Бахрамовдуку

Музыкасы Ш. Ёрматовдуку

§ Шашылбастан

Musical notation for the first section of the song 'SUMALAK'. The key signature is B-flat major (two flats), and the time signature is common time (4/4). The melody consists of eighth and sixteenth notes.

Tar-nov-lar- da su- ma-lak, su-ma-lak, su-ma-lak, su- ma-

Continuation of musical notation for the first section of 'SUMALAK'.

lak. Suv to-ma-di chak-chak, Chakchak, chakchak, chakchak-

Continuation of musical notation for the first section of 'SUMALAK'.

chak. Su- ma- lak ji - lo - la-nar,

Continuation of musical notation for the first section of 'SUMALAK'.

Dur yo - g'ar, Of-tob - da til - lo - la-nar,

Continuation of musical notation for the first section of 'SUMALAK'.

Nur yo - g'ar.

○ Бүтүрүү үчүн

Musical notation for the second section of the song 'SUMALAK'. The key signature changes to A major (no sharps or flats), and the time signature remains common time (4/4).

Chak - chak, chak - chak, chak - chak - chak!

Tomchilar billur rangda,
Qarang, qarang, qarang-a,
Ko'z yoshin qilmas kanda,
Attang, attang, attang-a.

Qishni kuzatsa kerak
Sumalak,
Bahordan berib darak...
Chak-chak, chak-chak,
chak-chak-chak.

ДИРИЖЁРЛУК ИСКУССТВОСУ

Д и р и ж ё р – музыка чыгармасын аткаруучу жамааттарга жетекчилик кылуучу өнөрпоз. Ал музыка багытында терен билимге ээ болушу керек. Дирижёр аткаруучу жамаат менен даярдыкты музыка чыгармасынын массалық аткарылышына карата биргеликте алып барат. Ал аткаруу убагында чыгарманын багыт ылдамдыгы, динамикалык түзүлүшү, аткаруучулардын тыныгуу же аткаруу убагын көрсөтүп турат, ошондой эле, жамаатты бириктиret жана шыктандырат. Дирижёрлук искусство жана кесип катарында XIX кылымдын акыры жана XX кылымдын баштарында калыптанган. Дирижёrlор эки багытта иш-аракет алып барышат. Оркестр дирижёру жана хор жамаатынын дирижёру. Өзбек оркестр дирижёrlорунан М. Ашрафий, Д. Абдурахманова, З. Хакназаров, Е. Азимов, Ф. Абдурахимованы жана хор жамаатынын дирижёrlоруна Б. Умиджанов, Ш. Ёрматов, Ж. Шукurovдорду мисал кылып келтирүү мүмкүн. Өлкөбүздүн музыка маданиятынын жогорулашында дирижёрлук искусствосунун өсүп баруусу чоң мааниге ээ.

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Балет деген эмне?
2. Кандай өзбек балеттерин билесиңер?
3. “To'maris” балетинин автору ким?

4. Пётр Чайковский жараткан жана башка белгилүү балеттердин аттарын билесиңерби?
5. “Oqqush ko‘li” укканыңарда силерге жаккан обонун ырдап бергиле.

4–5-сабактар. ӨЗБЕК БИЙ ИСКУССТВОСУ. ӨЗБЕК БИЙ МЕКТЕПТЕРИ

Ар бир элдин байыртадан калыптанып келе жаткан өз бий искусство жана ушул бийлерди туюнтуучу қүүлөрү болот. Өзбек эл бийлери да кеңири жалпылашкан болуп, назик аракеттер жана аларга жарапшакан улуттук кийимдер менен көркөм образдар жаратылат.

“Dilxiroj”, “Qari navo”, “Zang”, “Duchava” сыйктуу бий қүүлөрү жаңырганда көз алдыбызга анык бий аракеттери келет. XX кылымдын 2-жарымынан баштап Мухаммаджан Мирзаев, Бахтиёр Алиев жана башка композиторлордун жаңы қүү-обондору негизинде өзбек бий искусство сыйктуулардын өнүктүү. Буга Мукаррама Тургунбаева, Исахор Акилов, Кундуз Миркаrimова, Юлдуз Исматова сыйктуулардын сахналаштырган бийлери Өзбекстан бий искусство сунун алтын фондуна киргизилген.

Класс фонотекасынан М. Мирзаевдин “Bahor valsi” чыгармасын жана башка бий күллөрүн уккула.

МЕКЕНГЕ

Сөзү А. Өмүрзаковдуку

Музыкасы Ж. Шералиевдикى

Салтанаттуу

Тур-па- гың де- не жа-ным- бы, Суу-ла-рың бой-до ка-ным-бы.
Гүл-мүң - дөй бе-рет ба-ры-сы, Гүл-дө-рүң жаш-тык
ча-гым-бы. А-баң - дан эр-кин дем а-лып,(а) Ар кү-нүм
таа-лай ба-гым-бы. Ба - гым - бы ба - гым - бы,
Ар кү - нүм Ар кү - нүм таа - лай ба - гым - бы.

Турпагың дене жанымбы,
Сууларың бойдо канымбы.
Гүлмүндөй берет барысы,
Гүлдөрүң жаштык чагымбы.

Абаңдан эркин дем алыш,
Ар күнүм таалай багымбы.
Толугун билбей жатамбы,
Тоолорун түпкү атамбы.

МУКАРРАМА ТУРГУНБАЕВАНЫН ӨМҮРҮ ЖАНА ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫ

Өзбекстан эл артисти, Өзбектандын атактуу бийчиси, балетмейстер, массалык өзбек сахна бийи жана “Bahor” бий ансамблиниң негиздөөчүсү Мукаррама Тургунбаева 1913-жылы 31-майда Ферганада туулган. 1929–1933-жылдарда Мукаррама Тургунбаева музыкалуу театр-студиясында улуттук бий боюнча атактуу устат Уста Алим Камилов, чебер бийчи жана артист Юсуфjan кызык Шакаржановдан өзбек, Европа классикалык бийи, сахналык-элдик жана эстрада бий искуствосу боюнча Тамараханым сыйктуу устарттардан сабак алган.

Хореография окуу жайында окуп жүргөн кезинде эле Мукаррама Тургунбаева Тамара Юнусова үчүн “Bahor” бийин сахналаштырат, ал болсо “Bahor” бийин Москва, Варшава, Индия, Кытай ж.б. көптөгөн мамлекеттердин шаарларында ийгиликтүү аткарат. Мукаррама Тургунбаева аткаруучулук жана балетмейстерлик иш-аракетинен тышкary 1947-жылдан баштап өзбек хореография окуу жайында педагогдук иш-аракетин да алып барган. Анын шакирттеринин арасында белгилүү өзбек бийчилери Халима Камилова, Кундуз Миркаримова, Флора Кайдани, Тамара Юнусова, Рано Курбанова, Бернара Кариева, Севиля Хайбуллаева жана башкалар болгон. 1957-жылы Мукаррама Тургунбаева “Bahor” улуттук бий ансамблин түзүп, бул жамаат үчүн 15 концерттик программасын жаратып, аларды сахналаштырат. Мукаррама Тургунбаева

өзбек хореографиясынын алтын фондунан киргизилген “Tanolvar”, “Katta o‘yin”, “Jonon”, “Pilla”, “Paxta” сыйктуу өзбек улуттук бийлеринин негиздөөчүсү жана аткаруучусу болуп эсептелет.

1960-жылы “Bahor” Өзбекстан Мамлекеттик улуттук бий ансамблине айланат. Мукаррама Тургунбаева 1978-жылы 26-ноябрда Ташкент шаарында дүйнөдөн өткөн.

ӨЗБЕК БИЙ МЕКТЕПТЕРИ

Өзбекстанда бий искуствосунун калыптанышына негиз салган бий усталары жана устартары катарында Юсуфжан кызык Шакаржанов, Уста Алим Камилов, Тамараҳаным, Мукаррама Тургунбаева, Исахор Акилов, Галия Измайлова, Елизавета Петросова, Кундуз Миркаримова, Разия Каримовалар тан алынган.

Өзбекстан аймагында азыркы күндө өзүнө мүнөздүү болгон темасы, дойра урмалары жана жагымдуу обондоруна ээ болгон 5 бий мектеби бар. Булар:

Фергана–Ташкент мектеби; Бухара мектеби; Харезм мектеби; Сурхандарья–Кашкадарья мектеби; Каракалпак мектеби.

ФЕРГАНА–ТАШКЕНТ БИЙ МЕКТЕБИ

Фергана бийлери байыртадан “Katta o‘yin” (“Чоң оюн”) жана “Kichik o‘yin” (“Кичи оюн”) түрлөрүнө бөлүнгөн. “Чоң оюн” 280 ден ашык дойра усулдарына ылайык аракеттерден түзүлүп, негизинен чоң аянтарда аткарылган. “Кичи оюн” болсо үйлөрдө аткарылган. Анда улуттук аспаптардын коштоосунда ырларга (ялла жана лапарларга) бийлешкен.

Фергана-Ташкент бий стилинде “Tano-varlar” маанилүү орунду ээлейт. Тановардын элдик ыр жолундагы “Qorasoch” (сөздөрү элдики), “Endi sendek” (сөзү Мукимийники) вариантыны дутардын коштоосунда аткарылган. Тановар алгачкы жолу Мукаррама Тургунбаева тарабынан XX кылымдын 40-жылдарында сахналаштырылган. Устат өнөрпөз 1957-жылы “Bahor valsi”, “Bayot”, “Pilla”, “Rohat”, “Paxta”, “Tanovar”, “Katta o'yin”, “Munojot”, “Namangan-ning olmasi” жана башка жүздөгөн бийлерди сахналаштырышат. Ушул бийлер көптөгөн чет мамлекеттерде көрсөтүлүп, алкыштарга ээ болгон.

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Өзбек бий искуствосу жөнүндө әмнелерди билесиңер?
2. “Bahor valsi” музыкасынын автору ким?
3. “Мекенге” ырынын авторлору кимдер? Үрдүн сөздөрүн жаттап алгыла.
4. Мукаррама Тургунбаеванын өмүрү жана чыгармачылыгы жөнүндө әмнелерди билип алдыңар?
5. Фергана бий мектебинин негиздөөчүсү ким?
6. Фергана бий мектебинин эң белгилүү бийлери кайсылар?

6-сабак. ХАРЕЗМ БИЙ МЕКТЕБИ

Өзбек әлдик бий стили Харезм чөлкөмүндө (оазис) байыркы замандардан бери калыптанып, кылымдар бою өнүгүп келген.

Харезм сахна бий мектебинин негиздөөчүсү, Өзбекстан эл артисти Гавхар Рахимова 1968-жылы Харезмде “Lazgi” бий

ансамблин түзүп, көп жылдар ушул ансамблге жетекчилик кылды. Ансамблдин программасында Уста Алим Камилов менен сахналаштырылган “Ufori sohta”, “O’zbekiston qizlari”, “Jayhun misoli”, “Lazgi”, “Ko’zim qarog’im”, “Lazgi salomi” сыйктуу харезм бийлери жай алган. Кийинчөрээк ал Харезм макамдарына да “Yurak uyg’ondi”, “Xiva qizlarining lazgisi”, “Ol-tin zangi”, “Baxtiyor onlar” сыйктуу бийлерди сахналаштырат.

БУХАРА БИЙ МЕКТЕБИ

Бухара бий мектебинде кол, бут, жүз (келбет) жана дене аракеттери Фергана жана Харезм мектептерисыңары өзүнө мүнөздүү болгон ыр-күүлөрдүн обондору стилдеринен келип чыгып калыптанган. Буттун бир орундан жылбай, кол

аракеттеринин кескиндиги, көөдөндүн жана караштардагы чоң маанилүүлүк, чын дилден, желкени титиретиши менен көрүүчүлөргө көтөрүнкү маанай тартуулайт. Аял-кыздардын аткаруусунда “Buxorcha”, дойранын коштоосундагы эркектердин “Mavrigi”, ошондой эле, “Qayroq ifori”, “Lar-

zon”, “Zang” сыйктуу бий үлгүлөрүн көпчүлүк жакшы билет, аларды бири-биринен оңой эле ажырата алышат.

Бухара бий мектебинин негиздөөчүлөрү Исахор Акилов жана Маргирита Акиловалар болуп эсептелет.

7-сабак. КАРАКАЛПАК БИЙ МЕКТЕБИ

Өзбекстан маданиятынын бир канаты катарында кылымдар бою өнүгүп келе жаткан Каракалпакстан маданиятын көрүүгө болот. Анын маданий мурасынын байлыгын, каада-салттарынын эзелки экендиги элдик чыгармачылыкта, өзгөчө, бий искуствосунда анык сезилип турат.

Каракалпак эли, негизинен майрам күндөрүндө өзү жашап турган кыр-адырлардын жан боорлорунда, айылдардын кооз жерлеринде бийлегенди жакшы көрүшкөн. Бийлер аркылуу кубанышып, жашоодон ыракаттанышын, аруутылектеринин орундалышын дене, желке, баш, кол, бут аракеттеринде көрүүчүлөргө түшүнүктүү түрдө туюнтыкан.

ХХ кылымда каракалпак элдик бийи кесиптик даражага көтөрүлүп, сахналарда көрсөтүлө баштаган. “Ayqılash” (Айлуу түн), “Shag’ala” (Чайка кушу), “Shopanlar”, (Чабандар), “Aral jigitleri” (Арал жигиттери), “Suo’g’a barg’an qız” (Сууга барган кызы) сыйктуу бий сахна көрүнүштөрү менен каракалпак эли өзүн дүйнө элдерине тааныткан.

ХХ кылымдын 1956–1970-жылдарында Каракалпакстанда жашап, чыгармачылык иш-аракетин алып барган белгилүү бийчи жана балетмейстер Елизавета Петросова (“Лизаханым” псевдоними менен таанылган устат) Каракалпак мамлекеттик филармониясында бий

ансамблдеринин түзүлүшүнө жанкуйөрлүк көрсөткөн. Ал сахналаштырган “Qoraqalpoq to‘yi” бий сюитасы, “Qiz uzatish”, “Ba lıqchilar”, “Oq oltin”, “Qırq qız” сыйктуу Каракалпак бий мектеби калыптанганынан далалат берген. Алар дүйнө сахналарында көрсөтүлүп, алкыштарга ээ болгон.

СУРХАНДАРЫЯ-КАШКАДАРЫЯ БИЙ МЕКТЕБИ

Сурхандарыя-Кашкадарыя бий мектеби өзбек маданиятынын өнүгүшүндө өз ордуна ээ болуп, элдик чыгармачылыктын жогорку үлгүсү катарында өзүнчө көңүл бөлүүгө ылайыктуу. Сурхан чөлкөмү байыркы тарыхка ээ экендиги менен адамзат маданиятынын өнүгүсүнө да өз таасирин көрсөткөн.

Сурхандарыя-Кашкадарыя бий мектебинин негизги багыты кол, бут, дene аракеттеринин маани-мазмуну табият өзгөрүүлөрү, ушул аймактын климаты, жыл мезгилдеринин өзгөрүүлөрү менен байланыштуу абалда калкынын жашоо түрүн, шарттарын, эмгегин чагылдыруудан турат. Өзгөчө, жазгы эмгек мезгилиниң келишинен мурда – “Navro‘z”, “Gul sayli”, “Shox moylash”, жайкы мезгил алды – “Suv sayli”, “Choy momo”, “Shamol chaqirish”, күзгү түшүмдү жыйноодон мурда – “Xirmon to‘yi”, “Uzum sayli”, “Qovun sayli”, кышта болсо – “Qorxat”, “Yasan-tusan”, “Gap-gashtak” сыйктуу көрүнүштөр бийлер аркылуу билдирилет. Фольклордук ыр-күүлөрдүн мазмуну бири-бирине ылайык жана мүнөздүү аракеттер, көркөмдүү улуттук кийимдер аркылуу ачып берилет.

Чөлкөмдүн эзелки маданий мурасы эл аралык масштабда көп жылдардан бери өткөзүлүп келе жаткан –

“Boysun bahori” деп аталуучу ачык фольклордук фестивалы аркылуу бүткүл дүйнө әлдерине обон салынат.

Класс фонотекасынан Сурхандарыя–Кашкадарыя жана Каракалпак бий күүлөрүнөн үлгүлөр уккула.

НООРУЗ МАЙРАМ

Сөзү-обону Гүлмира Эсенгулованыкы

Куунак

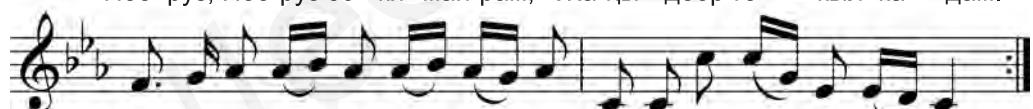
Ток - сон - до - гу э - нем айт-ты, Эс - теп жаш-тык күн-дө-рун.

Ноо - руз кү - нү та - гын - гам дейт. Мон-чок-тор-дун түр - лө - рүн

Ноо-руз, Ноо-руз эс - ки май-рам, Жа-ңы доор-го кыл ка - дам.

Бул май-рам-да бол - бо - со э - кен, Ку-бан-ба - ган бир (да) а-дам.

Чертчи, ата, эски күүдөн,
Шаңдуу күүлөп комузун.
Элге жакшы маанай берсин,
Күлкү берсин Ноорузум.

Кайырма:

Мына кайра жайнап күлдүн,
Нооруз – унут калганым.
Сени даңктаپ ырдайт,
Бүгүн кыргыз балдарың.

ТАМАРАХАНЫМ

Өзбек профессионал бий негиздөөчүлөрүнөн бири, Өзбекстан эл артисти, ырчы, бийчи жана балетмайстер Тамараханым (Тамара Артюмовна Петросян) 1906-жылы Фергана облусунда туулган. Жаш кезинен искусствого кызыккандыгы себептүү алгач Маргилан, Фергана аялдарынын арасында бий бийлеп, ыр ырдаган. Юсуфжан кызык Шакаржанов, Уста Алим Камиловдордон өзбек бий аракеттерин, Хамзадан ырчылык, актёрлук чеберчилики үйрөнди. 1923–1924-жылдарда Москва театр техникумунда билим алган. 1924-жылы М. Кариякубов жетекчилигидеги концерттик труппада иштеп, ушул труппа менен 1925-жылы Парижде өзбек бий искусствосун көрсөттү. Тамараханым “Lolaxon”, “Qorasoch”, “Bilak-uzuk”, “Oyijon”, “Fabrikaning yo‘lida”, “Qizlar, shitobingiz nima”, “Gulyor” ырлары, “Dilxiroj”, “Qarinavo”, “Usmoniya” бийлерин сахналаштырган. Тамараханым экинчи дүйнөлүк согуш жылдарында концерттик бригадалары менен армия бөлүктөрүндө кызмат кылган жана анын аткаруусунда 500 дөн ашуун ыр жана бийлер 86 тилде жаңырган. Тамараханым Франция, Норвегия, Германия, Италия, Турция, Иран, Индия сыйктуу мамлекеттерде болуп, Өзбек улуттук бий искусствосун пропаганда кылды.

2001-жылы “Buyuk xizmatlari uchun” ордени менен сыйланды. Ташкент шаарында анын үй музейи иштеп турат. Бул музейде түрдүү улут бийлерине тиешелүү кийимдери, өздүк буюмдары, түрдүү жылдардагы афиша жана сүрөттөрү сакталат. Ушул жай бүгүнкү күндө элдин зыярат жайына айланган.

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Каракалпак бийин ХХ кылымда сахнага алып чыгып, анын андан ары жана да өркүндөшүнө кимдердин кызматтары чоң болгон?
2. Сурхандарыя бийлериндеги аракеттер жана анын бүтүндөй бир бөлүмү эмне деп аталат?
3. Белгилүү Каракалпак бийлеринин аттарын айтып бергиле.
4. Тамараҳанымдын бий искуствосуна кошкон салымы жөнүндө айтып бергиле.

8-сабак. МУЗЫКАЛЫК ДРАМА ЖАНА КОМЕДИЯ

Өзбекстанда музыка искуствосунун бардык жанрлары катары музыкалык драма жана комедия – сахналык музыка чыгармалары да кеңири таралган. ХХ кылымдын 30-жылдарынан баштап, Европа операларына оқшоштуруп тууроо сыйпатында бул жанрлар өнүккөн.

Музыкалык драма – аспап жана вокалдык музыка негизги орунду ээлеген драмалык сахна чыгармасы болот. Тухтасин Жалиловдун “Tohir va Zuhra”, “Нурхон”, Талибжан Садыков жана Р. Глиэрлердин “Layli va Majnun”, кийинчөрээк Ю. Ражабий, Сайфи Жалил, Мустафа Бафоев, Фарход Алимов сыйктуу композиторлор жараткан чыгармалар музыкалык драма жанрынын жаркын үлгүлөрүнө айланган.

Музыкалык комедиянын музыкалык драмадан айырмасы абдан аз. Аларды драмалык теманын багытына карап гана ажыратыш мүмкүн: олуттуу темадагысы – музыкалык драма болсо, сатиralык темадагысы – **музыкалык комедия** болот.

Ошон учун комедиялардын музыкасы да жөніл, жаркын обондордо болот. Азербайжан композитору Узеир Гаджибековдун “Arshin mol-olon”, Манас Левиевдин “Tosh-

bolta oshiq” жана “Oltin ko‘l”, Икрам Акбаровдун “O‘jarlar” сыяктуу чыгармалары буга мисал боло алат.

Класс фонотекасынан “To‘ylar muborak”, “Otmagay tong” жана “Toshbolta oshiq” чыгармаларынан үзүндүлөр укула.

♪ “ЭКИ ЧЕЙРЕК” (2/4) ӨЛЧӨМҮНДӨ ДИРИЖЁРЛУК

Бул өлчөмдө дирижёрлук кылыш үчүн жакшынакай келбет менен тик туруп, эки кол желке бийиктигинде алдыга көтөрүлөт, бармактар бош коюлат. Дем тартып, эки кол бир тегиз төмөндөгү сзызып коюлган багыт боюнча аракеттене баштайт:

Сол кол

Оң кол

“Бир” дегенде колдор төмөнгө түшүп, жан жакка кетет, “эки” дегенде жогоруга көтөрүлөт жана бул кыймыл бир калыпта музыка бүткөнгө чейин кайталана берет.

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Т. Жалилов жана анын “Tohir va Zuhra” музыкалык драмасы жөнүндө айтып бергиле.
2. Музыкалык комедияны мүнөздөп бергиле.
3. “Нооруз майрам” ырын ырдагыла.
4. Такт сзыктарын койгула.

9-сабак. УЗЕИР ГАДЖИБЕКОВДУН “ARSHIN MOL-OLON” МУЗЫКАЛЫК КОМЕДИЯСЫНЫН ДҮЙНӨ ЭЛДЕРИНИН ИСКУССТВОСУНДАГЫ ОРДУ ЖАНА МААНИСИ

Узеир Гаджибеков 1885 – 1948 - жылдарда жашап, чыгармачылык кылган улуу азербайжан композитору. Анын аты элдерге таралган, обондору бардыгына тааныш болуп калган. Буга негизги себеп, өз элиниң музыка мурасын жеткилең билүү менен бирге, дүйнө маданиятын да терең үйрөнгөн. Ушундай билимдерге ээ чыгармачыл адам гана бардык адамдарга жага турган чыгармаларды жаратуусу мүмкүн.

“Arshin mol-olon” музыкалык комедиясы дүйнө элдери искусствоунун берметине айланып кеткени бекеринен эмес, албетте. Бул чыгарма өзбек элиниң да сүйүктүү чыгармаларынан бири, бардык театрларыбызда сахналаштырылган. 1945-жылы “Arshin mol-olon” кинофильми тартылган.

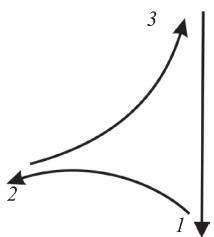
Класс фонотекасынан “Arshin mol-olon” күү-ырларынан угуп, ыракат алгыла.

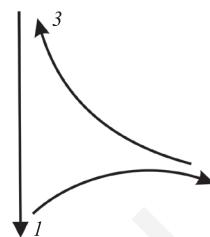
“ҮЧ ЧЕЙРЕК” (3/4) ӨЛЧӨМҮНДӨ ДИРИЖЁРЛУК

Жакшынакай келбет менен дирижёрлук абалын ээлеп, эки кол бири-бирине тескери З багытта төмөндө сыйып коюлгандай аракеттене баштайт:

Сол кол

Оң кол

СЕН ГҮЛ БОЛСОН

Сөзү *M. Буларкиеванықы*

Музыкасы *B. Исаковдуку*

Жандуу, шайыр

Сен гүл болсон, Мен суу бо - луп. А - гар э - лем
тү - бү - нөн, Же кө - пө- лөк, бул-бул бо-луп, Θ - бөт
э - лем, гү - лү - нөн, Же бол - бо - со
бул - бул бо - луп, Θ - бөт э - лем, гү - лү - нөн.

Чиркин дечи,
Сен гүл эмес.
Мен суу эмес түбүндө,
Же болбосо кучагында,
Же кыналып бүрүндө. 2 жолу.

?! Суроо жама тапшырмалар

1. У. Гаджибеков кайсы жылдарда жашап чыгармачылық кылган?
2. У. Гаджибеков жана анын “Arshin mol-olon” музикалык комедиясынын орду жана мааниси жөнүндө сүйлөп бергиле.
3. 3/4 өлчөмүндө тект сзығын койгула.

4. “Үч чейректе” дирижёрлук кылуу үчүн эмнелерге көңүл буруу керек?
5. “Сен гүл болсоң” ырынын авторлору кимдер?

10-сабак. РЕСПУБЛИКАНЫН ТЕАТРЛАРЫНДА БАЛДАР ҮЧҮН ЖАРАТЫЛГАН МУЗЫКАЛЫК ЖОМОК-СПЕКТАКЛДЕР

Өзбекстан композиторлору республикабыздагы болгон бардык театр жамааттары жана драматургдары менен

кызматташтықта жыл сайын балдар үчүн ондогон музикалық жомок-спектаклдерди жаратышат.

Республиканың театрларында балдар үчүн коюлуп жаткан эң жакшы музикалық жомок-спектаклдердин аттарын жана алардын авторлорун эстеп калгыла.

Мукимий атындагы Республикалық мамлекеттик музикалуу театрында:

<i>Толкун Ташматов</i>	– “Ur, to‘qmoq!”,
“Muzaffar – quyosh farzandi”.
<i>Надим Нархожаев</i>	– “Tuyaqush – boyaqish”.
<i>Аваз Мансуров</i>	– “Kachal polvon va Garmsel”,
“Ne bo‘ldi menga?”,
“Oloviddinning sehrli chirog‘i”.
<i>Мустафа Бафоев</i>	– “Yettinchи jin”.

Республикалық жаш көрүүчүлөр театрында:

<i>Анвар Эргашев</i>	– “Balli, uloqcha!”, “Sehrli kitob”.
<i>Аваз Мансуров</i>	– “Qo‘ng‘iroqli yolg‘onchi”.
<i>Надим Нархожаев</i>	– “Jo‘jalarim”.

Республикалық куурчак театрында:

<i>Абдусаид Набиев</i>	– “Fotimaning sarguzashtlari”.
<i>Аваз Мансуров</i>	– “Xo‘ja Nasriddinning 41 pashshasi”,
“Ur, to‘qmoq!”,
“Uchar kavush”,
“Sho‘x shaytonchalar”.
<i>Анвар Эргашев</i>	– “Sehrli harflar oroli”.
<i>Алишер Икрамов</i>	– “Oloviddin va sehrli chiroq”,
“Oltin kalitcha”.

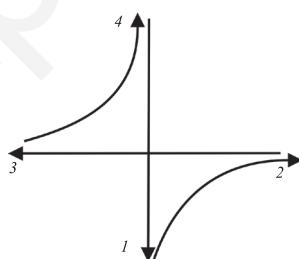
Класс фонотекасынан Аваз Мансуровдун “Uchar kavush” спектаклиниң ыр - күүлөрдү уккула.

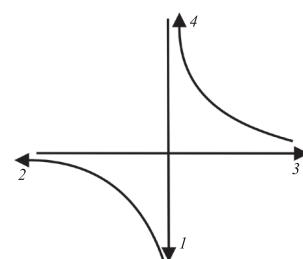
“ТӨРТ ЧЕЙРЕК” (4/4) ӨЛЧӨМҮНДӨ ДИРИЖЁРЛУК

“Төрт чейрек” (4/4) өлчөмүндө кол 4 багытта аракеттенет:

Сол кол

Оң кол

“бир” дегенде колдор төмөнгө түшүрүлөт;
“эки” дегенде алар бири-бирине карай багытталат;
“үч” дегенде оң кол онғо, сол кол солго карай багытталат;
“төрт” дегенде колдор жогоруга көтөрүлөт.

Дирижёрлук аракеттери бир тегиз музыка бүткөнгө чейин улантылат.

Кайсы өлчөмдө дирижёрлук кылышына карабай күү бүткөндө кудум эле илинип турган жипти үзгөндөй бир азга катып турулат.

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Республикабыздын театрларында балдар үчүн жаратылган музыкалық жомок-спектаклдер жөнүндө айтып бергиле.
2. Композиторлордун санап өтүлгөн чыгармаларынын аттарын айтып бергиле.
3. “Fotimaning sarguzashtlari”, “Uchar kavush” жомок-спектаклдери чыгармасынан ыр жана обондорду ырдан бергиле.
4. Өзүнөргө шерик тандап “Сен гүл болсоң” ырын ырдан бергиле.
5. Такт сзыгын койгула.

БЫШЫКТОО ҮЧҮН ТАПШЫРМАЛАР

III чейрек

1. Бириңчи өзбек балетинин атын тапкыла.

- a) “Paxta”;
- б) “Bo’ron”;
- в) “Maysaraning ishi”;
- г) “Tohir va Zuhra”.

2. Балет искусствосу Өзбекстанда качан өнүккөн?

- а) XX кылымдын 30-жылдарында;
- б) XX кылымдын 40-жылдарында;
- в) XX кылымдын 50-жылдарында;
- г) XX кылымдын 60-жылдарында.

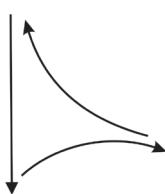
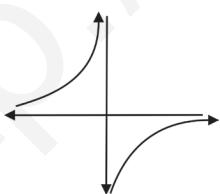
3. Кайсы бий Фергана–Ташкент мектебине тиешелүү?

- а) “Tanolvar”;
- б) “Lazgi”;
- в) “Mavrigi”;
- г) “Larzon”.

4. Музыкалық жомок-спектаклин тапкыла.

- а) “Oloviddinning sehrli chirog‘i”;
- б) “Qarsildoq”;
- в) “Hayvonlar sultoni”;
- г) “Uyqudagı go‘zal”.

5. Өлчөмүн тапкыла.

IV ЧЕЙРЕК

ОПЕРА ИСКУССТВОСУ ЖАНА ӨЗБЕК МУЗЫКАСЫНДА ОПЕРА ЖАНРЫ

1-сабак. ОПЕРА ИСКУССТВОСУ

Опера – музыка искусствосунун эң ири жанры эсептелинет. Ал композитордун талабына жооп бере турган либретто, башкача айтканда ыр-драмалық пьеса негизинде жаратылат. Опера да театр тамашасы, бардык сахна жасалгалары, кийим-кечектер, бий аракеттери жана башкалар чыгарманын темасын, болуп жаткан окуянын доорун ачып берүүгө кызмат кылат. Операда окуялар, айтылуучу сөздөр, ырдала турган ырлар, бардыгы музыкага негизделген болот.

Опера XVI кылымдын акырларында Италияда пайда болгон. Ал темасы жана музыка тилине карап, негизинен, 2 түргө, башкача айтканда оор, олуттуу жана сатирадык операларга бөлүнөт.

Италиялык композитор Жузеппе Верди, австриялык композитор Вольфганг Амадей Моцарт опера жаратуунун эң мыкты үлгүлөрүн жазып кеткендеринен кийин, бул жанрдын өнүгүшү XIX кылымда Россияда жогоруга көтөрүлдү. Муну бүтүн дүйнө әлдери тан алат. Композитор Михаил Глинка (1804–1857-жылдарда жашап, чыгармачылык кылган) “Иван Сусанин”, “Ruslan va Lyudmila” операларын жаратып, орус опера искусствосуна негиз салды.

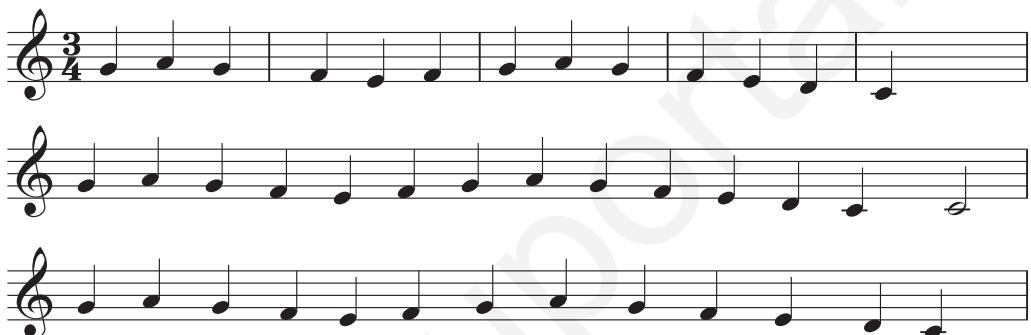

Класс фонотекасынан М. Глинканын “Ruslan va Lyudmila” операсынан увертюра жана үзүндү уккула.

НОТА СОЗУЛУШТАРЫН ТАКТЫЛАРГА БӨЛҮҮ

Нотага түшүрүлгөн күүнүн анык өлчөмү болсо, ал албетте тактыларга бөлүнөт. Кандайдыр бир күү ноталарын тактыларга бөлүү үчүн күүнүн күчтүү жана күсүз бөлүктөрүн сезиш керек. Мындай тапшырмаларды атайын музыка мектептеринде окуп жаткан балдар аткарышат. Бирок, жөнөкөй чейректер менен жазылган күүнү түрдүү өлчөмдөргө ажыратып, такт сыйыктарын коюп чыкса болот. Мисалы:

ZAVQING SOCH QALDIRG‘OCH

Сөзү Камбар Атаныкы

Музыкасы Н. Нархожаевдики

куунак

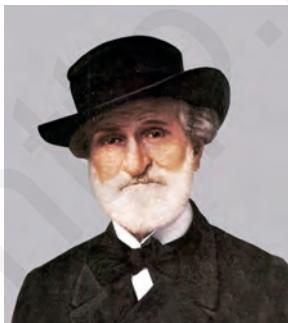
Say-ra-shing qan-day soz e-kan - san xush o - voz
Ting-lay-man qo'-shiq-day Maz-mu - ni qi - ziq - day

Qal-dirg'och, Qal-dirg'och men-ga o'z di-ling och
 Dil - lar - ga zav-qing soch qal - dir - g'och
 Qal - dir-g'och, Qal - dir-g'och men-ga o'z di - ling - ni och.

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Опера искусстvosу качан жана каерде пайда болгон?
2. Опера эмненин негизинде жаратылат?
3. Опералар канча түргө бөлүнөт?
4. Либретто дегенде эмнени түшүнөсүңөр?

2-сабак. ДҮЙНӨЛҮК ОПЕРА ИСКУССТВОСУНДА ЖУЗЕППЕ ВЕРДИНИН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНЫН ОРДУ ЖАНА МААНИСИ

Жузеппе Верди 1813–1901-жылдарда жашап, чыгармачылык кылган италиялык улуу композитор. Анын “Аида”, “Риголетто”, “Травиата”, “Отелло” сыйктуу опералары ушул жанрда жаратылган 27 чыгармасынын ичинде эң мыктылары болуп саналат. Вердинин опералары сахнага коюлуп, биринчи аткарылган күн Италияды майрамга айланып кетер эле.

Эл авторду алкыштап, азыр гана уктурулган опералардан күү-ырларды жаттап алып, көчөлөрдө ырдашып, үйлөрүнө кайтышкан.

Албетте, мындай ийгиликтердин себеби, Ж. Верди өз элиниң күү-обондорун жакшы билиши жана өткүр сезимтал чыгармачыл катарында угуучулардын муктаждыгын жакшы сезген.

Ж. Вердиден кийин бүткүл дүйнө элдеринен чыккан композиторлор, анын даражасында операларды жаратууну эңсешет, тилек кылышат. Демек, дүйнөлүк опера искусствоосунда Ж. Вердинин чыгармачылыгынын өз орду бар жана мааниси чоң.

Класс фонотекасынан Ж. Вердинин “Аида” жана “Риголетто” операларынан үзүндүлөр укула.

Такт сыйыгын койгула.

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Ж. Верди канчанчы жылдарда жашап чыгармачылык кылган?
2. “Zavqing soch qaldırg‘och” ырын кимдер жараткан?
3. Ж. Вердинин кандай чыгармаларын билесиңер?
4. “Zavqing soch qaldırg‘och” ырында кандай динамикалык белгилер колдонулган?
5. Төмөндөгү көнүгүүлөрдү аткарғыла.

$$\text{♩} + \text{♩} =$$

$$\text{♩} + \text{♩} + \text{♩} =$$

$$\text{♩} + \text{♪} =$$

$$\text{♪} + \text{♪} =$$

З-сабак. В. МОЦАРТ, Ж. БИЗЕ, П. ЧАЙКОВСКИЙ, Н.РИМСКИЙ-КОРСАКОВ СЫЯКТУУ ДҮЙНӨГӨ БЕЛГИЛҮҮ БОЛГОН КОМПОЗИТОРЛОРДУН ОПЕРАЛАРЫ

Жорж Бизе
(1838–1875)

Опера искуствосу пайда болгондун бери канча-канча композиторлор дүйнөгө келип, ушул жанрда калем шилтеп көрүшкөн. Түрдүү тилдерде көптөгөн опералар сахналаштырылган. Алардан кээ бирлери бир жолу, башкалары көп жолу кюолган. Бирок аз гана авторлордун опералары Жузеппе Вердинин опералары сыйктуу кылымдардан кылымдарга өтүп келүүдө...

Ушул опера берметтери авторлорунун аттары бүгүнкү күндө да бүтүн дүйнөгө таанымал. Балким, силердин да кулагыңарга алардын аттары чалынгандыр: Вольфганг Амадей Моцарт, Жорж Бизе, Пётр Чайковский, Николай Римский-Корсаков. Эгерде аттары бейтааныш болсо, алардын обондору кулагыңарга жат болушу үчүн музыкасын угуп көрсөнөр, албетте, алардын белгилүү экендингина ишенесиңер. Азырынча аттарын эстеп калгыла:

Вольфганг Амадей
Моцарт
(1756–1791)

Пётр Чайковский
(1840–1893)

Николай Римский-
Корсаков
(1844–1908)

- В. Моцарт – “Волшебная флейта” (“Сыйкырдуу най”);
 Жорж Бизе – “Кармен”;
 Пётр Чайковский – “Пиковая дама”, “Евгений Онегин”;
 Н. Римский-Корсаков – “Снегурочка”, (“Аяз-кызы”), “Садко”, “Шах Султан жөнүндө жомок”, “Золотой Петушок”.

 Класс фонотекасынан В. Моцарттын “Sehrli fleyta” операсынан “Qayerdan taralmoqda bu totli navo” ырын, Ж. Бизенин “Кармен” операсынан прологду укула.

КҮТӨ БЕРЕМ

Сөзү А. Бегалиевдикى

Музыкасы С. Исраиловдуку

Орточо

Жаз күн-дө-рү гүл те-ри-шип ой- но- дум, Жан жыр-гат-кан жа-ма-лы-на
 той - бо - дум. Жа-рым бол деп кол су-на-мын θ - зγ - нθ,
 Жалт бу-ру-луп кой-чу де-дим бол - бо- дун.
 Жүрөк кургур же баш-ка- га бе-рил-бей, Жабыр тартып
 күндүр, түндүр толгондум. Жаздан жайга карааныңа кагы- лып,

Же жет-пе-дим, же у-ну-туп кой-бо-дум.

Мей-ли а-яз сай-ма-ла-са-сын жүз-зүм-дү,

Кү-тө бе-рем жа-лын-да-тып се-зим-ди.

Ай жа-ра-көр а-яр-сың деп ой-ло-ном, У-гуз бас-тан

кой-чу де-ген, кой-чу де-ген сө - зүң-дү.

Күз келсе да көңүлүмдөн чыкпадың,
Көргөн сайын ичтен түтөп сыйздадым.
Үлбүрөгөн элесинді күчкаптап,
Үмүт менен канаттуудай сыйзамын.

Мейли аяз саймаласын жүзүмдү,
Күтө берем жалындатып сезимди.
Ай жароокер, аярсың деп ойлоном,
Угузбастан “койчу” – деген сөзүндү.

“Бөрүнүн ырын” 4/4 өлчөмүндө дирижёрлук кылып, ноталарды ырдагыла, кийин сөздөрү менен ырдагыла.

Musical notation for the opera scene "Bo'ron". The music is in 4/4 time, key signature is one sharp (F#). The lyrics are in Russian and English. The lyrics are:

Men och bo'riman, qornim to'umaydi. Qu-yon-cha-lar-ga
ye-tib bo'l-may-di. Qu-yon ye-yish-ni do-im ku-tar-man,
Shosh-may tur se-ni bir kun tu-tar-man. Hey ... Hey!

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Ж. Бизенин кандай операларын билип алдыңар?
2. “Sehrli fleyta” жана “Кармен” операларынын авторлору кимдер?
3. “Күтө берем” ырынын авторлору кимдер? Ырды үйрөнүп алган болсоңор ырдан бергиле.

4-сабак. ӨЗБЕК МУЗЫКАСЫНДА ОПЕРА ЖАНРЫ

Өзбек музыкасынын тарыхында биринчи опера 1939-жылда жаратылган. Буга ошол учурда жаш композитор болгон Мухтар Ашрафийнин устаты Н. Василенко менен кызматташтыкта жазган “Bo'ron” операсы мисал боло алат.

Өзбекстанда опера жанрынын калыптанышына алгачкы баскыч болгон “Bo'ron” операсынан кийин дайындаған өзбекче опералар дүйнөгө келди. Булар: Р. Глиэр жана Т. Садыковдун “Layli va Majnun”, Мухтар

Ашрафийнин “Dilorom”, “Shoir xotirasi”, Рашид Хамраевдин “Zulmatdan ziyo”, Сабир Бабаевдин “Hamza”, “Fidoyilar”, Хамид Рахимовдун “Zafar”, Ибрахим Хамраевдин “Oujamol”, Икрам Акбаровдун “So‘g‘d elining qoploni”, Мутал Бурхановдун “Alisher Navoiy”, Сайфи Жалилдин “Zebunniso”, М. Бафоевдин “Umar Xayuom”, “Al-Farg‘oniy”, ошондой эле Улугбек Мусаев, Нурилла Закиров, Рустам Абдуллаев, Хабибулла Рахимов, Аваз Мансуров сыйктуу өзбек композиторлорунун катар опералары болот.

Сулайман Юдаков жараткан опера – “Maysaraning ishi” биринчи өзбек сатиралық операсы болуп, бүтүн дүйнөгө таанылганын өзүнчө белгилеп өтүү керек.

Балдар үчүн жазылган жана сахналаштырылган өзбек опералары көп эмес. Булар: Сабир Бабаевдин “Yoriltosh”, Сайфи Жалилдин “Malikai ayyor” жана Аваз Мансуровдун “Hayvonlar sultonı” опералары.

Класс фонотекасынан “Layli va Majnun” опера-сынан *Лайли жана Мажнун ариясынын уккула.*

Берилген көнүгүү үлгүсүндө добуш узундуктарын аныктагыла.

Tulki xirgoyisi

жай

Bu yer - lar - da eng a - q(i)l - li me - nim - cha
bit - ta o'-zim, G'irt yol - g'on bo'l - sa ham - ki

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Өзбек музыкасы тарыхында биринчи опера качан жана ким тарабынан жазылган?
2. Өзбек операларынан дагы кайсыларын билесиңер, алардын аттарын санап бергиле.
3. Төмөндөгү көнүгүүнүн өлчөмүн аныктагыла.

5-сабак. МУХТАР АШРАФИЙНИН ӨЗБЕК МУЗЫКАСЫНЫН ӨНҮГҮШҮНДӨГҮ ОРДУ

Мухтар Ашрафий 1912–1975-жылдарда жашап, чыгармачылык кылган, өзбек профессионал композиторлугунун калыптанышында биринчилерден болгон музика искусствоосунун чебери. Аны әлибиз – композитор, дирижёр, устат, чоң жетекчи катарында жакшы тааныган, кылган эмгектерине жараша ардактаган. Өлгөндөн кийин анын атына консерватория, окуу жайы, мектептер, көчөлөрдүн коюлушу бекерге эмес, албетте.

Мухтар Ашрафий композитор катарында бардык жанрларда чыгармачылық кылган. Анын калемине таандык 4 опера, 3 балет, 2 симфония жана башка көптөгөн камералық-аспаптық, камералық-вокалдық жана ондогон ырларды санап өтүү мүмкүн. М. Ашрафийнин Ташкентте жашаган үйү бүгүнкү күндө “Үй музейге” айландырылган. Музыка искусствоунун сүйөрмандары бул “Үй музейи” менен жакындан таанышуу үчүн бардык облустардан келишип, зыярат кылышет.

Класс фонотекасынан “Дилором” операсынан үзүндүлөр укула.

QUVNOQ YOMG'IR

Сөзү А. Абиджандыкы

Музыкасы А. Мансуровдуку

Ылдамыраак

Кайырма.

Chak-chuk, cha - ka-chuk, kuy - lay - di yom - g'ir,

 Tak-tuk, ta-ka-tuk, o'y-nay-di yomg'ir. Yom-g'ir yog'a-loq

 ech-ki du-ma-loq, Yo'r-gak-ni ho'l qil - di cha - qa - loq.

mf

 1. Yom-g'ir quv - noq so-zan - da - dir, Chang - dek cha - lar

yap-roq - lar - ni. Qa-mish - lar - dan g'ij-jak ya-sab,
 Du-tor qil - gay bo-shoq - lar-ni. O... Hey!
f
 Chak-chuk, cha - ka - chuk, kuy - lay - di yom - g'ir,
 Tak-tuk, ta- ka - tuk, o'y-nay-di yom-g'ir.
f
 Pa-pa-ra, pa-pa - ra, Pa - pa - ra, pa-pa - ra, Pa - pa - ra,
 Pa - pa - ra, pa - pa - ra, Hey!

МУЗЫКА

Сөзү Б.Курманкуловдуку

Музыкасы С. Мамбетбаевдики

Көңүлдүү

Кө - нүл а - чык көк-ту тил-ген ыр - га - гын. Дил-ди-рет-кен
жү - ре-гүм-дүн кыл - да рын. Бoo-рум ме-нен ко-шо бут-көн
бе - лем - син, Уч му- зы- ка сен- сиң ме-нин жыр - га - лым,
се - беп- кер - сиң сен - да а - га γ - лүш - төш,
се - зи-мим-ден сер - гек чык-са, сер - гек чык-са ыр - ла - рым.

Сыбызгысын, сыйкырлансын көңүлдөр,
Сызгын алыс, сызгын бир аз тынбагын,
Аалам кенен андан ашып төгүлүп,
Алкышын ал ак ниеттүү кыйланын.
Элжиретип сулуу кыздын жүрөгүн,
Тартып алчы ичке каткан сырларын.

?! Суроо жана тапшырмалар

1. М. Ашрафий качан жашап чыгармачылык кылган?
2. М. Ашрафий канча опера жараткан? Силер кайсы бири менен тааныштыңар?
3. “Музыка” ырынын авторлору кимдер?

6-сабак. СУЛАЙМАН ЮДАКОВДУН “MAYSARANING ISHI” ОПЕРАСЫ, АНЫН ЖАРАТЫЛЫШ ТАРЫХЫ, ОРДУ ЖАНА МААНИСИ

Аския (чукугандай сөз табуучулук) искусствоңун очогу болгон – Кокон шаарында туулуп өскөн Сулайман Юдаков (1916–1990-жылдарда жашап, чыгармачылық кылган) табиятынан куунак, тамашакөй адам болгон. Сезгич чыгармачыл сыпатында өзбектерге сатирадык опера жана сатирадык темадагы балеттин жагышын көп жылдар бою байкап жүргөн, байкоолору натыйжа берген. “Maysaraning ishi”

опера жанрында, “Nasriddinning sarguzashtlari” балет жанрында жазып калтырып, чоң иш кылган. Бул балеттин премьерасы, башкача айтканда биринчи аткарылышы композитор дүйнөдөн өткөндөн кийин, көп жылдар өтүп, 1997-жылда болду. Композиторго өз чыгармасын сахнада көрүш буюрабады.

“Maysaraning ishi” операсында эски замандарда казы, бай жана кембагалдардың ортосунда болуп өткөн бир окуя чагылдырылган.

Опера жанрынын талаптарына толук жооп бере турған мындаиды чыгарманы азыркы күндө да әлибиз сүйүп көрөт. Өзбек музыка искусствоңун өнүгүшүндө бул чыгарманын орду жана мааниси чоң.

“Maysaraning ishi” операсын угуп көрсөңөр, кадимки эле әлдик чыгармачылыштың үлгүлөрүндөй кулагыңарга жагат.

Класс фонотекасынан С. Юдаковдун “Maysaraning ishi” операсынан үзүндүлөр уккула.

 “Maysaraning ishi” операсындагы окуялардын өнүгүшүн илктөө.

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Сулайман Юдаковдун чыгармачылыгы жана анын “Maysaraning ishi” операсы жөнүндө әмнелерди билип алдыңар?
2. “Maysaraning ishi” операсында кандай окуялар чагылдырылган?
3. Сулайман Юдаковдун дагы кандай чыгармасы жөнүндө маалымат алдыңар?

7–8-сабактар. БАЛДАР ҮЧҮН ОПЕРАЛАР

Белгилүү дүйнө композиторлору да опера жанрында балдар үчүн көптөгөн чыгармаларды жаратышкан. В. А. Моцарттын “Сыйкырдуу най” (Волшебная флейта), Н. Римский-Корсаковдун “Аяз кыз” (Снегурочка), “Садко”, “Алтын короз” (Золотой петушок), К. Хачатуряндын “Чипполиноун жоруктары”, (Приключение Чипполино) И. Морозовдун “Доктор Айболит”, Л. Вайнштейндик “Өтүк кийген мышык” (Кот в сапогах) сыйктуу белгилүү балдар операларын буга мисал кылса болот. Өзбекстан композиторлору да балдар үчүн бир нече операларды жаратышкан. Анын ичинен С. Бабаевдин “Yoriltosh”, Сайфи Жалилдин “Aloviddinning sehrli chirog'i”, А. Мансуровдун “Hayvonlar sultoni” сыйктуу операларын санап өтүү мүмкүн.

Сабир Бабаевдин “Yoriltosh” операсы 1969-жылы Самарканндагы жана 1970-жылы Ташкенттеги опера жана балет театрларында сахналаштырылган. Сергей Вареластын “Aloviddinning sehrli chirog'i” аттуу орус тилиндеги операсы 1968-жылы жаратылып, 1971-жана

2016-жылдарда Алишер Навайи атынdagы мамлекеттик академиялык Чоң театрында эки жолу сахналаштырылып көрсөтүлгөн. Бул опера Москва, Самара, Душанбе шаарларында да жаш көрүүчүлөргө кеңири көрсөтүлгөн.

ХХ кылымдын 80-жылдарында композитор Сайфи Жалил өзүнүн “Malikai ayyor” деп аталган операсын жаратып, Алишер Навайи атынdagы МАЧТда сахналаштырды. Откөн кылымдын 90-жылдарында композитор Аваз Мансуров да “Hayvonlar sultoni” аттуу 2-операсын жазып, аны 1997-жылы Өзбекстан мамлекеттик консерваториясынын алдындагы Музыкалуу театр студиясынын жамааты менен сахналаштырды. Бул операны көптөгөн мектеп окуучулары кызыгуу менен көрүштү.

Урматтуу окуучулар! Музыканын опера жанрында жаратылган чыгармаларды көрүү үчүн бардык жаштагы инсандардын маалым бир даярдыгы болушу керек. Себеби опера музыкадагы татаал чыгармалар катарына кирет.

Адегенде, мындай спектаклдерге башталышынан 15–20 минут мурдараак баруу керек. Себеби, театрдын эшигине кирип келгениңerde колуңарга болуучу опера же балеттин кыскача мазмуну жазылган программа беришет. Бул программада чыгарманын авторлору, сахналаштыруучулар жана катышуучулар жөнүндө да маалыматтар болот. Спектакль башталганга чейин силер программынокуп чыгасыңар, боло турган окуяларды мурдатан билип алыш, негизинен музыка угуп, ыракат аласыңар, чарчаганыңарды чыгарып, эс аласыңар.

АВАЗ МАНСУРОВДУН “НАЙВОНЛАР СУЛТОНИ” ОПЕРАСЫ. ПРОЛОГ

Токой. Бардык жаныбарлар топтолушуп туруучу жай. Көнүлдүү обондорду ырдап өтүп кетип бараткан коёндордон кийин жомокчу карыя пайда болот, ал токой табиятын мактайт. Ушул токайдо жашоочу жанзаттарын бирден тааныштырат. Алар – Арстан, Карышкыр, Коён, Аюу, Түлкү – өздөрү жөнүндө ыр ырдашат. Жомокчу карыя таңдар атып, күндөр батып мында ар күнү жашоо кайнашын, эч тойбостор – ачкөздөр олжо үстүндө гана жүрүштөрүн айтат жана бир күндө болуп өткөн окуяны көрүүгө чакырат...

Оор, салмактуу

Men man sher - lar sul - to - ni, shu o'r - mon hu -
 k(i)m - do - ri. Bo'u - sun - gan - lar ya-shay - di,

 Bo'u - sun - ma - gan qaq - shay - di. Hov...

ОКУЯ

Эки ач карышкырдын урушу чокусуна чыккан. Түлкү пайда болуп, карышкырлар талашып жаткан өлүмтүк кийикти алып качмакчы болот. Карышкырлар сезип калышып түлкүнү кууп жиберишет жана урушту улантышат. Түлкү капаланып жаныбарлардын султаны – Арстан Султанды

ээрчитип келет. Арстан Султан карышкырлардын арыздарын угуп, ажыратат. Талашкандар таркалышип, Арстан Султан далда жерге барып, дем алышка жатат.

Ойноп-куунап коёндор кирип келишет. Куу түлкү дагы пайда болот. Коёндордун бири “Мен баатырмын! Боксчумун! Атүгүл Арстан Султанды накаут кылып кёймун!” – деп мактанып калат.

Түлкү учурдан пайдаланып, коёнду Арстанга бетме-бет кылып коёт. Баатырлыгы жокко чыгат. Арстан Султан өзүнүн жеңилбестигинен, салабатынан ыраазы болот.

Күтүлбөгөн жерден токайдо чаң-тополоң башталат. Бардык жаныбарлар өздөрүн жоготуп коюшкан, алар Арстан Султанды көзгө илбей калышты, Арстан аң-таң... Жаныбарлар таркагандан кийин Арстан Султан далдага бекинет. Ошол учурда ыр ырдап, Адам кирип келет. Арстан Султандын үстүнө тор таштайт. Жаныбарлардын жардамында да Арстан тордон бошоно албады. Жеңилгенин мойнуна алып, “Эмне шартың бар!” – деп сурайт. Адам – доступ, тыңчтык жана бактылуу жашоону сунуш кылат. Бардыгы доступтуу мактап, бийге түшүшөт, ыр ырдашат.

“Достук бар болсун!
Тыңчтык бар болсун!”

Урматтуу окуучулар!
Эми бул чыгарманы угуп, көрсө болот...

АҚЫРКЫ КОНГУРОО

Сөзү А.Өмүркановдуку

Музыкасы К. Эралиеваныкы

Кусалуу

The musical score consists of eight staves of music in 3/8 time with a key signature of one sharp. The lyrics are written below each staff, corresponding to the notes. The lyrics are:

Ча-кыр- сак кел - бес тил бе- зеп, Θ - зүн-дө кал-ды бир ке -
зек. Са-бак-ты класс, пар-та - лар.

Шы-бы-рап тур - чу, шы-бы-рап тур - чу, шы-бы-рап
тур - чу бил - бе-сек. Кай-ры-лып кел-бес күн γ -
чүн, Бий-лэй-биз бү - гүн кү - нү - түн. Класс-таш

кыз - дар, бал - дар дын, Жү-рөк-тө сак - тап кү - лү -
шүн. А-шыр-сын ар ким тур - муш - ка.

Ой - ло - гон мак - сат ой - ло - гон мак - сат

Сабакта класс, парталар,
Шыбырап турчу билбесек.

?! Суроо жана тапшырмалар

1. Балдар үчүн опералар жөнүндө окуганыңарды айтып бергиле.
2. Өзбек композиторлорунун балдар үчүн жараткан кайсы операларынын билесиңер?
3. Дүйнө композиторлорунун балдар үчүн жараткан операларынын аттарын айтып бергиле. “Аяз кыз”, “Yoriltosh” операларынын авторлорун айтып бергиле.
4. Уктуруп көрүлгөн – “Hayvonlar sultoni” операсындагы образдарды санап бергиле. Эсинарде калган күү жана ырларды ырдап бергиле.

БЫШЫКТОО ҮЧҮН ТАПШЫРМАЛАР IV чейрек

1. Опера жанры качан пайда болгон?

- а) XV қылымдын акырында Германияда;
- б) XVI қылымдын акырында Италияда;
- в) XIV қылымдын акырында Францияда;
- г) XV қылымдын акырында Россияда.

2. Опера жанры темасы жана тилине карап канча түргө бөлүнөт?

- а) 3 түргө;
- б) 4 түргө;
- в) 2 түргө;
- аг 5 түргө.

3. Италиялык улуу композитор Ж. Верди канчанчы жылдарда жашап чыгармачылык кылган?

- а) 1813–1901-жылдарда;
- б) 1912–1975-жылдарда;
- в) 1916–1990-жылдарда;
- г) 1885–1948-жылдарда.

4. Опера жанрында чыгармачылык кылган жана дүйнө тан алган композиторлорду көрсөткүлө.

- а) В. Моцарт, Ж. Бизе, П. Чайковский, Ш. Ёрматов сыйктуулар;
- б) В. Моцарт, Ж. Бизе, П. Чайковский, Н. Римский-Корсаков сыйктуулар;
- в) В. Моцарт, Ж. Бизе, Д. Аманулаева, П. Чайковский сыйктуулар;
- г) В. Моцарт, Н. Нархожаев, Ж. Бизе, П. Чайковский сыйктуулар.

5. Өзбек музыкасында биринчи опера качан жаратылган?

- а) 1930-жыл;
- б) 1939-жыл;
- в) 1935-жыл;
- г) 1971-жыл.

6. Мухтар Ашрафий канча опера жараткан?

- а) 6;
- б) 2;
- в) 4;
- г) 10.

7. Төмөндөгү көнүгүүлөрдү аткарғыла.

МАЗМУНУ

I чейрек

Сөз башы.....	3
Оркестрлер жөнүндө. 1-2 -сабактар. Оркестрлер. Өзбек эл аспаптары оркестри жана анын үйлөмө аспаптар тобу	4
Музыкалық добуштардың жарапышы.....	8
3-сабак. Өзбек эл аспаптары оркестринин кылдуу-урма жана плектрлүү аспаптар тобу	9
Музыкада ачкычтар.....	12
4-сабак. Өзбек эл аспаптары оркестринин кылдуу-жаалуу аспаптар тобу	13
Ноталардың бас ачкычта жайгашуусу.....	14
5-сабак. Өзбек эл аспаптары оркестринин урма аспаптар тобу.....	15
Музыкада лад жана тональность түшүнүктөрү.....	17
6-сабак. Симфониялық оркестр жана анын кылдуу-жаалуу аспаптар тобу.....	18
Музыкада динамикалық белгилер.....	20
7-8-сабактар. Симфониялық оркестрдин жыгач жана жез үйлөмө аспаптар тобу.....	21
Нота созулуштарын узартуучу белгилер. Чекиттүү нота.....	24
9-сабак. Симфониялық оркестрдин урма аспаптар тобу.....	25
Лига. Бышыктоо үчүн тапшырмалар	27

II чейрек

1-2-сабактар. Хор искусство. Хор жамааттарынын түзүлүшү жана түрлөрү.....	29
Фермата.....	33
3-4-сабактар. Хордун аткаруусу үчүн элдик ырларды ылайыкташтыруу.....	33
Ритм (усул).....	37
5-сабак. Музыкада вокалдык-симфониялық жанрлар.....	38
Партитуралар жана клавирлер.....	40
6-7-сабактар. Ода жанры. Кантата жана ораториялар.....	41
Бышыктоо үчүн тапшырмалар	44

III чейрек

1-сабак. Сахналық музыка чыгармалары.....	46
---	----

Музыкада өлчөмдөр.....	49
2-3-сабактар. Балет искусство. Өзбек балети.....	50
Дирижёрлук искусство.....	53
4-5-сабактар. Өзбек бий искусство. Өзбек бий мектептери.....	54
Мукаррама Тургунбаевын өмүрү жана чыгармачылыгы	56
Өзбек бий мектептери. Фергана-Ташкент бий мектеби.....	57
6-сабак. Харезм бий мектеби. Бухара бий мектеби.....	59
7-сабак. Каракалпак бий мектеби.....	60
Сурхандарыя-Кашкадарыя бий мектеби.....	61
Тамараханым.....	63
8-сабак. Музыкалык драма жана комедия.....	64
“Эки чейрек” (2/4) өлчөмүндө дирижёрлук.....	65
9-сабак. Узеир Гаджибековдун “Аршин мал-алан” музыкалык комедиясынын дүйнө элдеринин искусствосундагы орду жана мааниси.....	66
“Үч чейрек” (3/4) өлчөмүндө дирижёрлук.....	67
10-сабак. Республиканын театрларында балдар үчүн жаратылган музыкалык жомок-спектаклдер.....	68
“Төрт чейрек” (4/4) өлчөмүндө дирижёрлук.....	70
Бышыктоо үчүн тапшырмалар.....	72

IV чейрек

1-сабак. Опера искусство.....	73
Нота созулуштарын тактыларга бөлүү.....	74
2-сабак. Дүйнөлүк опера искусствоунда Ж. Вердинин чыгармачылыгынын орду жана мааниси.....	75
3-сабак. В. Моцарт, Ж. Бизе, П. Чайковский, Н. Римский-Корсаков сыйктуу дүйнөгө белгилүү болгон композиторлордун опералары.....	77
4-сабак. Өзбек музыкасында опера жанры.....	80
5-сабак. Мухтар Ашрафийинин өзбек музыкасынын өнүгүшүндөгү орду.....	82
6-сабак. Сулайман Юдаковдун “Maysaraning ishi” операсы, анын жаратылыш тарыхы, орду жана мааниси.....	86
7-8-сабактар. Балдар үчүн опералар.....	87
Аваз Мансуровдун “Hayvonlar sultoni” операсы. Пролог.....	89
Окуя.....	89
Бышыктоо үчүн тапшырмалар.....	92

AVAZ MANSUROV, DILDORA KARIMOVA

MUSIQA

5-sinf uchun darslik
(Qirg'iz tilida)

Кайта иштелген 3-басылышы

Которгон *P. Жуманазарова*

Редактору *C. Назаров*

Музыкалык редактору *Г. Ганиева*

Көркөм редактору *И. Юлдашев*

Техникалык редактору *T. Харитонова*

Компьютерде даярдан *У. Валижонова*

Басма лицензиясы AI № 290.11.04.2016.

2020-жылы 20-илюнунда басууга уруксат этилди.

Форматы 70x90 $\frac{1}{16}$. Кегл 14 шпондуу.

Таймс гарнитуrasesы. Офсеттик басма.

Шарттуу басма табагы 6,43.

Басма табагы 7,02. Нускасы 818 Заказ ...

Гафур Гулам атындагы басма-полирафиялык чыгармачылык үйү.
700128, Ташкент, Лабзак, 86-үй.

Биздин интернеттеги дарегибиз: www.gglit.uz
E-mail: info@gglit.uz